

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ШЕПТИЦЬКА БОГДАНА ПЕТРІВНА

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри
всесвітньої історії та археології,
д.і.н., професор Р. О. Литвиненко

« _____ » _____ 2024 р.

ВІКТОРІАНСЬКИЙ РОМАН ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська робота)

Науковий керівник:

Пшемицька Є.О., ст. викладач
кафедри всесвітньої історії та
археології, к.і.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____

Голова ЕК:

Стоберська Надія Анатоліївна,
доктор філософії

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЯ

Шептицька Б. П. Вікторіанський роман як історичне джерело. Спеціальність 032 «Історія та археологія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У бакалаврській роботі проведено дослідження літератури Вікторіанського періоду, з метою аналізу висвітлення у ній повсякдення населення, також таких соціальних питань, як класова нерівність, становище жінок, дітей, релігійне питання, проживання у робітних будинках, в Англії 1837-1901 років. Також розкривається питання висвітлення колоніального впливу на суспільство та висвітлення історичних подій.

Ключові слова: Вікторіанська епоха, література, повсякдення, суспільство, колоніалізм

60 с., Бібліограф.: 43 найм.

ABSTRACT

Sheptytska B.P. The Victorian novel as a historical source. Specialty 032 "History and archeology". DonNU named after Vasyl Stus, Vinnytsia, 2024.

In the bachelor's thesis, a study of the literature of the Victorian period was carried out, with the aim of analyzing its coverage of the everyday population, as well as such social issues as class inequality, the position of women and children, living in workhouses, in England 1837-1901. The issue of coverage of colonial influence on society and coverage of historical events is also revealed.

Keywords: Victorian era, literature, everyday life, society, colonialism
60 p., Bibliography: 43 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1 Стан вивчення проблеми.....	6
1.2 Джерельна база	7
1.3. Методологічні засади дослідження.....	8
РОЗДІЛ 2. ВІДОБРАЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ В ВІКТОРІАНСЬКОМУ РОМАНІ	10
2.1. Побут	10
2.2 Місце релігії в повсякденні жителів Великої Британії	14
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬСТВО ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ В ЛІТЕРАТУРІ	20
3.1 Соціальна ієрархія	20
3.2. Становище жінок	23
3.3. Дитяче питання	30
3.4 Робітничі будинки.....	37
РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ВІКТОРІАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	41
4.1. Наполеонівські війни.....	41
4.2 Колоніалізм	44
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Літературні твори є тим видом письмових джерел, який здатний віддзеркалювати смаки, ідеали, настрої епохи. Інтерес для історичної науки представляє вікторіанський роман, який дозволяє поринути в Вікторіанську добу Великої Британії. Цей період ознаменувався територіальним розширенням імперії, промисловим та науковим проривом, політичними та військовими реформами. Письменники Вікторіанської доби піднімали проблеми класової нерівності, статусу жінки, дитячої праці, освіти та моралі, звертались до подій воєн, побудови колоніальної системи. Таким чином, дослідження вікторіанського роману як історичного джерела надає можливості для кращого розуміння історії, культури, суспільства Великобританії.

Дослідження є міждисциплінарним, поєднуючи в собі дані з історії, культурології, соціології та літературознавства. Це сприяє всебічному аналізу та збагаченню знань у різних галузях, створюючи комплексне уявлення про вікторіанське суспільство та його спадок.

Метою дослідження аналіз вікторіанського роману, як історичного джерела, його інформативність у вивченні Вікторіанської доби.

Поставлена мета визначила необхідність вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу з теми;
- дослідити висвітлення повсякдення в вікторіанському романі;
- охарактеризувати вплив релігії на суспільство крізь призму творів;
- дослідити образи жінок у вікторіанській літературі і порівняти їх з реальним становищем жінок у суспільстві того часу;
- проаналізувати висвітлення соціальних проблем;
- охарактеризувати відображення Наполеонівських воєн та колоніалізму у творах письменників.

Об'єкт дослідження – вікторіанський роман як історичне джерело.

Предмет дослідження – аналіз відображення історичних фактів у вікторіанському романі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період правління королеви Вікторії у Великій Британії протягом 1837–1901 років.

Методологія. Бакалаврське дослідження базується на принципах історизму та неупередженості, використані комплексний, системний підходи, загальнонаукові (аналізу та синтезу), загальноісторичні (хронологічний та історико-порівняльний) та міжпредметні (цитування та контент-аналізу) методи дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному аналізі вікторіанського роману саме як історичного джерела, адже аналіз історіографічного доробку з обраної теми дозволив дійти до висновку, що більшість робіт присвячених вікторіанській літературі, представлені мовознавцями, філологами, лінгвістами та культурологами.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел й літератури, додатків.

Апробація дослідження. Бакалаврська робота пройшла апробацію в збірнику матеріалів V міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії» з темою «Вікторіанська доба в романі Ш. Бронте «Джен Ейр» (Вінниця, 2023 р.), та у збірнику матеріалів VI міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії» за темою «Вікторіанський роман як історичне джерело: сучасна українська історіографія» (Вінниця, 2024 р.).

РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан вивчення проблеми

Історіографія дослідження представлена науковим доробком зарубіжних та українських науковців.

Серед зарубіжних досліджень перважають англомовні роботи. Серед яких варто виділити: статті «The Political Unconscious in Jane Eyre, Wuthering Heights, and Great Expectations» та «Images of passion in Jane Eyre». Також це роботи: «Thackeray's Waterloo: History and War in Vanity Fair» та «The Impact of Society and Culture on Victorian Novels: Study on Charles Dickens's Hard Times Novel».

Дослідження літератури Вікторіанського періоду українськими науковцями здебільшого представлені роботами у культурологічній та лінгвістичній наукових сферах. Мовні особливості, символи, та образи наявні в літературних творах дозволяють дослідникам аналізувати побут, моду, та загалом суспільство Англії Вікторіанського періоду. Серед українських праць, особливої уваги заслуговує робота «Вікторіанська доба в українському художньому перекладі», авторства Т. Некряч та Ю. Чала, які зосередились на предметному та не-предметному відображенні епохи. Також необхідно звернути увагу на роботу «Відображення основ повсякденного життя англійців XIX ст. у художній літературі», у якій наданий детальний і всебічний аналіз повсякденного життя англійців у XIX столітті, відображений у художній літературі авторства В. Михайлюк та О. Муханова.

Здебільшого дослідження вузьконаправлені й аналізують один художній твір або частину творчого доробку одного автора, наприклад, в сучасному літературознавстві існує ряд публікацій, присвячених художнім особливостям та характерам у романі Ч. Дікенса у романі «Пригоди Олівера Твіста», зокрема (Н. І. Гринчак та І. В. Богданова). Також доступні дослідження в етнокультурній площині (І. Катарський, В. Дмитрук). Доволі популярним для всебічного аналізу

вистапає твір Шарлотти Бронте «Джейн Ейр», аналізу якого присвячені наступні українські роботи, як, К. Берко «Становище жінки у вікторіанському суспільстві за романами Шарлотти Бронте», «Жіночі образи творів Ш. Бронте: типологічний аспект» О. Бессараб.

1.2. Джерельна база

Джерельна база бакалаврського дослідження представлена письмовими джерелами, а саме художніми творами.

Основу дослідження склали літературні твори відомих вікторіанських майстрів слова, таких як Чарльз Дікенс, Шарлотта Бронте, Редьярд Кіплінг, Вільям Теккерей, Бернард Шоу. Кожен автор за допомогою своєї творчості відображав сучасний та знайомий для нього світ. Саме ці твори було обрано через їх вплив на світову літературу та багатоманітність тем та проблематики, що у них закладено.

Роман «Джейн Ейр» Шарлоти Бронте є цінним джерелом для дослідження становища жінок у суспільстві, і, що важливо саме з жіночого погляду. При цьому твір також торкається тем класової нерівності, проживання у школі-притулку для дівчат та колоніального впливу на англійське суспільство.

За тим же принципом для опрацювання було обрано твір Ч. Дікенса «Пригоди Олівера Твіста», який має в основі сюжету історію 11-річного Олівера. Автор піднімає багато соціальних питань, такі як проблеми бідного прошарку населення та питання становища дітей.

Роман «Ярмарок суєти» В. Теккерей хронологічно охоплює останні роки Наполеонівських війн та перше десятиріччя після них. Письменник зупиняється на історичних подіях та особливостях Британської колоніальної системи.

Уваги також заслуговує п'єса «Пігмаліон», авторства ірландського письменника Бернарда Шоу, яка була написана в 1912 році. І хоча хронологічно вона виходить за межі розглянутої епохи, події і текст присвячені вікторіанському минулому Англії.

До уваги також були взяті роботи Редьярда Кіплінга, відомого імпераліста, який у своїй творчості зупинявся на описі колоніальних володінь Британії, здебільшого Індії, де він провів своє дитинство.

Для бакалаврського дослідження також були залучені інші романи Вікторіанської епохи, такі як «Таємниця Леді Одлі» Мері Бреддон, «Елізабет Гаскел» Мері Бертон тощо, які сприяли кращому розумінню інформативності вікторіанського роману, як історичного джерела.

Окрім того, в роботі аналізуються твори Джейн Остін «Гордість та упередження» 1813 р. та «Менсфілд-парк» 1814 року написання. Дані роботи хронологічно виходять за межі Вікторіанської доби, однак важливі для дослідження, адже в них піднімаються характерні для Вікторіанської доби проблеми, наприклад, становища жінок та релігійне питання.

1.3 Методологічні засади дослідження

Робота базується на принципах історизму та неупередженості, використані комплексний, системний підходи.

Оскільки основу джерельної бази дослідження склали письмові джерела доцільним стало застосування тих методів, які допоможуть краще проаналізувати вікторіанський роман як історичне джерело.

В роботі були використані загальнонаукові (аналізу та синтезу), загальноісторичні (хронологічний та історико-порівняльний) та міжпредметні методи дослідження.

Завдяки хронологічному методу в бакалаврському дослідженні представлений послідовний опис подій Вікторіанської доби, висвітлений також в літературі.

Історико-порівняльний метод дозволив порівняти інформацію з художніх творів з історичними фактами та проаналізувати коректність та інформативність вікторіанського роману як історичного джерела.

Серед міжпредметних методів були застосовані метод цитування та контент-аналізу.

Метод цитування передбачає використання цитат з літературних творів для аналізу інформативності твору, як історичного джерела, й також з метою більш об'єктивної оцінки та яскравого зображення подій Вікторіанської епохи.

Для аналізу літературних творів застосовувався метод контент-аналізу, мета якого полягає у пошуку наявності або відсутності в тексті певної характеристики, тенденцій, виявлення в тексті прихованої інформації, контексту.

Таким чином, проаналізовані наукові доробки та джерельна база є достатньо репрезентативними для висвітлення теми дослідження. Обрані методи та принципи дозволяють комплексно та всебічно проаналізувати інформативність вікторіанського роману як історичного джерела.

Однак, більшість робіт дослідників, присвячених вікторіанській літературі, знаходяться в площині філологічних та культурологічних наук, що вказує на необхідність історикам звернути увагу на вікторіанський роман та підкреслює актуальність обраної теми бакалаврського дослідження.

РОЗДІЛ 2. Відображення повсякденного життя в вікторіанському романі

2.1 Побут

Вікторіанство – яскравий і суперечливий період британської історії, епоха, з якою здебільшого пов'язане формування стереотипів англійськості [4, с.43].

Вікторіанські романи, що здебільшого надавали перевагу реалізму, а отже правдивому відображенню дійсності, без прикрас, можна вважати чудовим джерелом для вивчення повсякденної культури англійців у період правління королеви Вікторії (див. Додаток А.1). Автори описували здебільшого сучасний для них світ, за допомогою цих описів можна зчитати актуальні для цього періоду елементи предметного світу: інтер'єру, одягу, транспортних засобів та багато іншого.

Наприклад, якщо взяти до уваги інтер'єрні рішення, що були популярні в у певний відрізок Вікторіанської доби, риси стилю ампір наявні в описі вікторіанських осель у романі В.М. Теккерея «Ярмарок суєти»: «...і місіс Реглс неабияк пишалася, лягаючи спати на різьблене ліжко червоного дерева з шовковими завісами й споглядаючи величезне люстро навпроти і шафу, в яку могли сховатися і вона, і містер Реглс, і вся їхня родина» [33; 17, с.49].

Стиль ампір виник у Франції, як стиль Наполеона, та був популярним у Європі в першій половині XIX століття, що доволі логічно лягає на описаний в романі період Наполеонівських війн.

Якщо говорити про окремі елементи оздоблення домівок вікторіанців, для домівок громадян, які відносились до класу вище середнього, характерними елементами оздоблення є консолі. Вони зустрічаються у романах Ч. Дікенса, Ш. Бронте, В. Теккерея. За Вікторіанства «console» означало мініатюрну тумбочку (для квітів, ваз, статуеток) [17, с. 63].

Розповсюдженим елементом вікторіанського помешкання були так звані «window seats», так звані канапи біля вікна, про які згадується у романі «Джейн Ейр» [17, с. 65].

Якщо звертатися до Англії другої половини 1800-х років, на неї можна поглянути з погляду Бернарда Шоу та його найвідомішої п'єси «Пігмаліон». Хоча твір було написано та опубліковано у 1912 році, дія цієї драми відбувається в Англії в другій половині 1800-х років, коли були зроблені перші спроби кинути виклик вікторіанським ідеалам, традиціям і звичаям, які англійці виробили протягом тривалого правління королеви Вікторії. Проте всі аспекти Вікторіанства, включаючи артефакти матеріальної культури та вікторіанські ідеали, продовжували домінувати в британських будинках. Бернард Шоу зосередився на описі інтер'єру. Прикладом може бути цитата, у якій драматург зображує вітальню місіс Хігінс: «велика оттоманка, і ця турецька тахта, разом із килимом, Моррісовими шпалерами, та Моррісовими ж ситцевими гардинами, та парчевими покривалами на отоманці і її подушках, – ото і вся обстановка, яка сама собою надто гарна, й ту красу тільки скрадав би всякий непотрібний дріб'язок» [11, с. 37]. У п'єсі Б. Шоу представляє два улюблених вікторіанцями типи інтер'єру. Перша половина Вікторіанської епохи блискуче відтворена в будинку Генрі Гігінса на Вімпол Стріт, кімнати якого наповнені безліччю невеличких дрібничок, сувенірів та меблів. А друга – це вітальня місіс Гігінс, яка була прихильницею стилю Вільяма Моріса, який був англійським письменником-фантастом, художником, теоретиком мистецтва та засновником руху «Мистецтво і ремесло». Для того, щоб створити колорит Вікторіанської оселі другої половини XIX століття, драматург двічі вживає ім'я Вільяма Моріса, що виступає темпоральним маркером. Цей стиль був домінуючим також і в оселі Сомса Форсайта у творі «Сага про Форсайтів» Дж. Голсуорсі [28, с. 5-6].

Відображення доби можна також знайти у незначних деталях, наприклад у цій цитаті з твору «Пригоди Олівера Твіста»: «Отой винахідник машинки, яка

робить точну подобу людини, мав би знати, що успіху його машинка не матиме. Вона надто правдива, надто правдива» [8, с.145].

У цьому уривку Дікенс згадує про геліографію, яка спочатку стала основою для дагеротипії, а вже згодом для фотографії. Її винайшов у 1822 році Нісефор Ньєпс, зображення отримували за допомогою контактного методу або камери – обскури.

У «Пригодах Олівера Твіста» представлено немало розгорнутих описів помешкань, трактирів і соціальних установ [12, с. 33].

Уся сукупність предметів повсякденного вжитку та домашнього декору Вікторіанської епохи, які згадуються в текстах романів, разом служать унікальними культурними маркерами того періоду. Окремі елементи, насичені своєрідним змістом, створюють асоціативний шлейф. Наприклад, дрібниця, відома як «подушечка для шпильок», з'являється як у пізніших англійських літературних творах, так і в текстах авторів, які орієнтуються на вікторіанство. Один з найвідоміших вікторіанських елементів у Вільяма М. Теккерея, є навіть назвою розділу в книзі «Ярмарок суєти». Заслуговує на увагу той факт, що подушки для шпильок були поширені у кожному вікторіанському домі, а не лише у майстернях кравців. Окрім практичної мети, вони також служили символічній меті: вікторіанські жінки залишали на цій подушечці записки для чоловіків, і тому у тогочасній свідомості вони асоціюються з передачею якоїсь важливої інформації. Беккі Шарп, втікаючи з будинку міс Кроулі, теж залишає лист на подушечці для шпильок [17, с.117].

Багато про повсякдення вікторіанців можна почерпнути також з описів страв і напоїв, наприклад *pegus* – напій на основі гарячого вина і води, лимонного соку, цукру та мускатного горіха, названий ім'ям свого «винахідника» Френсіса Нігуса, був надзвичайно популярним у вікторіанців, саме ним економка-вдова у Торнфілд-холі поїть змучену дорогою юну Джен Ейр [30, с. 37].

Доволі детальними та промовистими у вікторіанських романах є описи одягу персонажів, що часто відображають соціальне становище героїв.

Завжди яскраво, у найдрібніших деталях, В. Теккерей описує жилети Джоза Седлі. За свідченнями біографа Ч. Дікенса Г. Пірсона, аристократ Теккерей нерідко дратувався через брак смаку в одязі вихідця з низів Діккенса, зокрема через його прихильність до по-папужому яскравих жилетів з індійського шовку. Сучасники, близькі до обох письменників, упізнавали прихований шарж на Дікенса у деяких уподобаннях Джоза [17, с. 88-89].

«Хоч Джоз і призапасив собі кілька чудових жилетів – найкращих з усіх, які можна було знайти в Калькутті, – він вважав, що цього для столиці замало, а тому вибрав на тих вітринах ще два таких убори: малиновий атласний, вишитий золотими метеликами, і чорно-червоний з оксамитової шотландки з білою облямівкою і виложистим коміром» [25].

Цікавою також є цитата з твору «Пригоди Олівера Твіста», у якій згадуються предмети одягу характерні для певних посад та професій «Фельдмаршал має свій мундир, єпископ – шовкову сутану, адвокат шовкову мантию, парафіяльний бідл – трикутного капелюха» [8, с. 420].

Також варто звернути увагу на такий цікавий елемент, як транспортні засоби. Кожен вікторіанський екіпаж не лише виглядав по-своєму, але й вказував на приналежність власника до певної верстви суспільства. У романах В.Теккерей, У. Коллінза, Ч. Дікенса, Ш. Бронте, О.Вайлда та А. Конан Дойла зустрічається чи не півтора десятка різних назв транспортних засобів, *camebarouche, brougham, buggy, cab, carriage, chariot, dog-cart, equipage, gig, hackney-coach, hansom, landau, one-horse conveyance, phaeton, sociable, Victoria* [17, с.121].

«Джозеф звелів мені поглянути, чи стоїть перед домом його баггі. А що таке баггі, тату? – Однокінний паланкін, – відповів старий джентльмен, що любив пожартувати на свій лад» [25].

Цікаво, що історичні райони Лондона збереглися майже незмінними від періоду Вікторіанства. Місто відзначалося доволі суворим поділом на райони, основним критерієм якого, була соціальна верства населення, що там проживала.

Район Лондона, який включав Мейфер, Белгрейвію та частину Кенсінгтона, вважався найбільш аристократичним та фешенебельним у Лондоні. Від аристократичної частини столиці в усіх напрямках простягалися райони, де жили представники середніх класів: східна частина Кенсінгтону, Бейзвотер, Мейда Вейл, Блумсбері, Бромптон та частина Челсі. «Міс Кроулі чекала у своїй кареті внизу, її люди дивувалися місцевості, де вони опинилися, і дивилися на чесного Самбо, чорношкірого лакея з Блумсбері, як на одного з дивних тубільців цього місця» [25].

Будинок важливого персонажа цього роману старої міс Кроулі знаходився на Парк-лейн у аристократичному районі Лондона, тому Рассел-сквер, Блумсбері здавався їй та її слугам мало не іншою планетою [17, с. 187-188].

Кожна яскрава епоха залишає після себе нові ритуали й традиції, Вікторіанство не є виключенням. Багато сучасних традицій були винайдені в XIX ст. Деякі вчені навіть говорять про вікторіанський епос як про «один з найбільших періодів для винаходу традицій». Аж до 40-х років XIX століття Різдво в Англії не святкувалося. Тільки під час царювання королеви Вікторії англійці почали прикрашати до Різдва ялинку й приєдналися до країн континентальної Європи. При Вікторії виник і звичай публічного виконання різдвяних духовних пісень, які можна почути в різдвяні дні на вулицях, у торгових центрах і навіть у вестибюлях станцій метро. Перша різдвяна листівка в Англії також з'явилася у ці часи – в 40-ві роки XIX століття. Синонімом Різдва в Англії стало ім'я Дікенса. Великий письменник вплинув на сприйняття цього свята на батьківщині, наділивши його новим змістом, створивши чисто англійську «різдвяну філософію» [15, с. 257].

2.2 Місце релігії в повсякденні жителів Великої Британії

У Вікторіанську епоху, релігія, зокрема християнство, відігравала важливу роль і визначала моральні цінності суспільства, засновані на Біблії, Божих Заповідях, чистоті та самопожертві. Духовність і набожність мали великий

авторитет, але думки людей часто не відповідали звичним нормам, хоча при тому всі прикривалися Божим словом.

Для того щоб розглянути релігійне питання варто простежити поступову трансформацію релігійних поглядів у Англії протягом кінця XVIII-початку XIX століть, ще до початку правління королеви Вікторії у 1837 році.

Зокрема, розуміти роль церкви і статус християнства від часу Французької революції у XVIII столітті до появи Вікторіанської Реформації в середині XIX ст., яка не відбулася раптово. Це був повільний процес протягом всього XIX ст. Але перші іскри процесу почалися наприкінці XVIII ст., коли в 1789 році почалася Французька революція. Деякі критики стверджують, що «зв'язок англіканської церкви з правлячим класом ніколи не був настільки тісним, як це було протягом вісімнадцятого століття».

Яскраво процес переходу ми можемо побачити в творах Джейн Остін. Хоча авторка не ставить релігію у центр, але стриманість щодо явно релігійної теми викликає припущення щодо того, що стоїть за цими цінностями. Її найпопулярніший роман «Гордість і Упередження» (1813 р.), як і інші її твори хоч і просякнуті біблійними принципами та керуються моральними стандартами, викликають запитання щодо її погляду на релігію.

Джейн Остін спробувала поставити під сумнів справжню позицію церкви і міцну основу християнської віри у Англії. У «Гордості та упередженні» міс Остін ймовірно висловила свої думки про духовенство через образ священнослужителя, який, очевидно, є символом Церкви в тогочасному англійському суспільстві.

Знаменита «Гордість і упередження» Остін, хоча і створена під впливом Георгіанського суспільства, відійшла від традиційних цінностей і рушила до воріт нової доби. У цій книзі Джейн Остін по-іншому дивиться на традиційне британське суспільство того часу та пропонує новий погляд на те, до чого має рухатися суспільство [39, с. 86-88].

Містера Вільяма Коллінза, одного з персонажів можна вважати яскравим представником Церкви початку XIX ст. Ось як його описує Джейн Остін: «Містер Коллінз не був розумною людиною, і освіті та вихованню лише незначним чином вдалося приховати його природжену ваду. Більшу частину свого життя він провів під наглядом скнаристого невігласа-батька; здобуваючи університетську освіту, просто відбував чергу, а корисних знайомств започаткувати не спромігся. Покора, в якій його виховав батько, ще з дитинства визначила смиренність його манер, але тепер їй потужно протидіяло притаманне людям недалеким і самотнім марнославство, що поєднувалося з амбітними надіями на швидке і раптове багатство»[19]. Таким чином, можна стверджувати, що в той час від кандидата на священнослужителя не вимагалось багато знань, тому низька кваліфікація пана Коллінза не є дивиною. Деякі його твердження розкривають світські позиції характерні для служителів Церкви у XIX століття: «Якби мені, – мовив містер Коллінз, – випало щастя вміти співати, то мені було б надзвичайно приємно потішити товариство якоюсь гарною піснею, оскільки вважаю музику безневинним заняттям, котре аж ніяк не суперечить професії священника. Однак водночас я не збираюся стверджувати, що ми маємо право приділяти їй надто багато свого часу, бо в житті треба займатись і багатьма іншими справами, а в парафіяльного священника таких справ багато. Найголовніше – це розподілити десятину таким чином, аби не скривдити себе і не забути при цьому про свого покровителя чи покровительку. Крім того, він має писати проповіді; а решти часу якраз вистачає на виконання парафіяльних обов'язків, а також на догляд та поліпшення свого помешкання, котре він просто зобов'язаний зробити якомога більш зручним і затишним. А ще я вважаю немаловажним, аби священник був чуйним і доброзичливим до всіх, а особливо до тих, кому він завдячує своєю посадою» [19].

Усі романи авторки певним чином демонструють загальну незацікавленість людей і недбале ставлення духовенства. Хоча релігійні погляди міс Остін є дещо опосередкованими в «Гордості та упередженні», в «Менсфілд-парку», вона

висловлює свої світські думки прямо, через діалог Мері Кроуфорд та містера Едмунда Бертрама:

«— Але чому ви вирішили стати священиком? Я думала, це завжди випадає на долю наймолодшого сина, коли інші брати вже зробили свій вибір.

— Ви гадаєте, що ніхто ніколи не обрав би церковне служіння з власної волі?

— «Ніколи» — серйозне слово; але якщо вживати «ніколи» в загальновживаному значенні, тобто замість «не дуже часто», — так, я насправді такої думки. Адже чого можна досягти в церкві? Чоловіки прагнуть до визначних досягнень, і в будь-якій професії можна вирізнитися з-посеред інших, тільки не в церкві. Священик — ніщо.

— Сподіваюся, «ніщо» в загальновживаному значенні має свої ступені, так само як «ніколи». Священик не може вирізнитися за своїм становищем або зовнішнім виглядом. Він не повинен очолювати громаду або задавати тон у вбранні. Але я не можу назвати «нічим» покликання, яке полягає в турботі про все найважливіше для людства — для кожної людини окремо чи для всього суспільства; у турботі про цінності земні й вічні, про релігію й мораль, а відповідно до цього — і про людську манеру поводитись; хіба можна назвати це служіння «нічим»? Якщо є нікчемним той, хто виконує ці обов'язки, то лише тому, що він нехтує ними, забуває про те, наскільки вони важливі, і проявляє себе не в тій якості, у якій повинен це зробити.

— Ви покладаєте на священика більшу відповідальність, ніж від нього зазвичай очікують, або більшу, ніж я здатна зрозуміти. Значення священика в суспільстві не вважається впливовим чи вирішальним, та й як може бути інакше, якщо вони так рідко бувають у товаристві? Як дві проповіді на тиждень — навіть якщо вони варті того, щоб їх слухати, тобто навіть коли в проповідника вистачає глузду, щоб читати Блерові проповіді, а не свої власні, — то як вони можуть чинити такий вплив, про який ви кажете? Керувати поведінкою людей і виховувати душевні чесноти прочан великої парафії у всі інші дні тижня?» [20].

Ця цитата чудово демонструє відношення вищих прошарків суспільства до духовенства та показний характер релігійності на початку XIX ст. в Англії.

Якщо звертатися вже до авторів вже власне вікторіанської епохи, релігія займає доволі значне місце в житті персонажів творів сестер Бронте, тексти романів насичені молитвами, роздумами на духовні теми, християнською дидактикою, біблійними метафорами та прямими цитатами зі Святого Письма або алюзіями на них. Таке використання фрагментів та кодів християнської культури легко пояснюється вихованням сестер Бронте, чий батько був сільським священиком. Однією зі спільних рис, що поєднують героїнь романів Бронте – Джен Ейр з однойменного роману Шарлотти, її ж Люсі Сноу («Містечко»), та Агнес Грей і Хелен Хантінгдон з романів Анни («Агнес Грей» і «Незнайомка з Відлфел-Холу» відповідно) є палка релігійність. Джен, як глибоко релігійна людина, усі свої вчинки обдумує з позицій християнської моралі та віри у справедливий суд розсуд вищої сили [21, с. 93].

Десятирічна Джейн у Локвуді, звертаючись до своєї старшої подруги Гелен Бернс, задає їй таке питання – «А де ж Бог? Що таке Бог?», на що глибоко релігійна Гелен, навіть помираючи від туберкульозу відповідає їй, що:

«— Це мій і твій Творець, який ніколи не зруйнує того, що створив. Я беззастережно вірю в Його силу й цілковито покладаюсь на Його ласку. Я ревно лічу години, чекаючи, поки настане саме та, що мене поверне до Нього і відкриє Його мені.

— Отже, Гелен, ти певна, що є таке місце, як небеса, і що наші душі піднесуться туди, коли ми помremo?

— Я певна, що є майбутнє життя, і вірю, що Бог добрий, тому без найменших вагань можу віддати Йому свою безсмертну частину Бог – мій батько, Бог – мій друг, я люблю Його та вірю, що й Він любить мене» [5, с. 133].

Доволі стійки прохристиянські погляди мав Чарльз Дікенс. В публіцистиці письменника велике місце займають його думки про цінності Нового Завіту, про його Божественну красу і милосердя. Сам Дікенс був згоден з простим і ясным

вченням Ісуса Христа. У своїх творах великий романіст переконував читачів у можливості виправлення світу шляхом дотримання євангельських заповідей. Християнські мотиви визначають проблематику, поетику, атмосферу книг Дікенса і жанрову специфіку деяких з них. Наприклад, його «Різдвяної пісні» [22, с. 94]

Отже, Вікторіанська література доволі цілісно охоплює такі аспекти, як повсякдення, часто зустрічаються описи інтер'єру, одягу та його окремих елементів, транспорту. Також варто виділити такий пункт як описи місць, міст, районів, окремих вулиць та будинків, що дозволяє скласти уявлення про побут, характерний для епохи. Окремо можна виділити релігійне питання, адже для англійського суспільства XIX століття католицькі догми були основою світогляду, автори художніх творів, через своїх героїв часто посилаються на біблійні тексти, та зважають свої вчинки в контексті християнської моралі, проте одночасно відкидають показну духовність та релігійний фанатизм.

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬСТВО ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ В ЛІТЕРАТУРІ

3.1 Соціальна ієрархія

Вікторіанську добу характеризує значна класова нерівність, суспільство було вкрай ієрархічним. Між життям багатих і бідних існувала значна розбіжність у можливостях та правах, що спонукало багатьох прагнути потрапити в аристократичний коло, щоб мати доступ до переваг, недоступних для нижчих класів.

Наприклад твір «Джейн Ейр» піддає критиці соціальну ієрархію вікторіанської Англії та трактує дисбаланс між соціальними класами. Так, на початку роману Шарлотта Бронте досліджує вищий клас представлений персонажами двоюрідного брата Джейн, Джона Ріда та його сестер Елізи та Джорджіани. Те, як вони поведуться з Джейн, ображаючи та принижуючи її через те, що вона належить до нижчого класу, тому що дівчинка сирота, не має грошей та такого ж соціального статусу, як вони. Вони ставляться до неї більше як до слуги, ніж до члена сім'ї. Це чудово демонструє наступна цитата : «- Ти не смієш брати наших книжок ;матуся каже ,що ти нахлібниця ; у тебе немає грошей : твій батько нічого тобі не залишив ;тобі б годилося б ходити з торбами ,а не жити тут з нами ,дітьми джентльмена ,їсти те саме, що й ми, носити одяг, справлений матусиним коштом» [5, с.20].

Крім того, в старшому віці вона опиняється у складному становищі освіченої гувернантки, на дивній межі між вищим класом і класом прислуги, найнятої навчати дітей у багатому домі. Насправді вона не відчуває себе частиною жодної групи, отже, Джейн є фігурою невизначеного класового становища: вона взаємодіє з людьми будь-якого рівня, та різного соціального походження. Як від гувернантки, від неї очікується, що вона буде респектабельною та знатиме так звану «культуру» аристократії. Розуміння Джейн свого хиткого становища коли вона усвідомлює свої почуття до Містера

Ротчестера, того що вона його інтелектуальна, але не соціальна, рівна, стає причиною її коливань та переживань [40, с. 518-519].

При утворенні шлюбних союзів суспільство ділилося на соціальні, розділені по економічному доходу, групи й професійно-побутові групи, з яких люди могли переходити при підвищенні або зниженні свого статусу [15, с.257].

Роман показує наслідки класовою нерівності, які призводять до багатьох проблем у коханні між Джейн і Містером Рочестером, адже відносини між простою гувернанткою і багатим джентльменом були б заборонені відповідно до правил суспільства, відомого класовим упередженням, це чітко можна простежити, коли Джейн думає: «З господарем Торнфілд-холу тебе не єднає нічого, крім служби, за яку тобі платять гроші: ти вчиш його підопічну й з огляду на свою сумлінну працю маєш право вдячно сподіватися від нього шани та приязні. Повір, тільки оцей зв'язок він по-справжньому й визнає між собою й тобою, тож не роби хазяїна предметом своїх найкращих переживань, своїх захоплень, страждань чи ще чого. Держися свого кола й з поваги до себе не даруй ані снаги, ані душі та щирого серця тому, хто не потребує такої пожертви та неодмінно нею знехтує» [5, с.260].

Пізніше у романі Джейн виступає проти класового упередження в розділі 23, де вона стикається у суперечці Рочестером: «Гадаєте, що, коли я бідна, непримітна, безрідна й мала на зріст, у мене немає душі, немає серця? Ви помиляєтеся !..Я маю таку саму душу як у вас ...і таке саме серце ! І якби Бог дарував мені хоч трохи краси й велике багатство, вам важко було б покинути мене, як оце мені важко покидати вас» [5, с.404].

У результаті Джейн погоджується на шлюб із Рочестером, але церемонію зривають, причиною стає той факт, що наречений вже перебуває у законному шлюбі, але для себе цього не визнає.

По сюжету, після усіх перипетій, втечі головної героїні з Торнфілду та зустрічі із втраченою родиною Джейн Ейр отримує статок від свого покійного дядечка та в результаті таки виходить заміж за містера Рочестера як рівна йому.

Цікавим є приклад висвітлення питання класової та майнової нерівності як проблеми на шляху до шлюбу та кохання у творі «Пригоди Олівера Твіста», а саме у випадку Рози та Генрі Мейлі. Адже Роза, як виявилось молодша сестра матері Олівера, після смерті батька стала сиротою, яку залишили спочатку у бідній сільській родині та вкрили її історію життя брехнею: «Проте вона не стала покладатися на те, що рано чи пізно ці вбогі й невдоволені своїм добродійницьким вчинком люди зненавидять приймачку, і для певності розповіла їм, якою ганьбою вкрила себе її старша сестра, прикрасивши свою розповідь, доречними, на її думку вигадками. Моя мати просила стежити за дівчинкою, бо в неї в крові буцімто порочні нахили, адже вона. Мовляв, позашлюбна дитина й рано чи пізно пуститься берега» [8, с. 626].

Однак, вдова, яка жила недалеко, місіс Мейлі взяла дівчинку до себе на опіку та ростила як рідну племінницю не зважаючи на її гіпотетичне коріння.

Згодом дівчина виросла та взаємно закохалася у сина своєї благодійниці Генрі Мейлі, якого чекала успішна кар'єра та високий статус у суспільстві. Тому вона була змушена відхилити його пропозицію вийти за нього заміж, щоб не заплямувати його становище своїм походженням та минулим. Це чудово демонструє ось ця цитата з їхньої розмови між собою: «Я, бідна безприданниця із запламованим ім'ям, не можу давати вашим друзям приводу підозрювати, що обернула собі на користь ваше перше кохання, почепившись вам на шию та звівши нанівець усі ваші плани й надії. Мій обов'язок перед вами й рідними вашими – не дозволити вам зробити в пориві великодушності хибний крок, який раз і назавжди позбавить вас можливості домогтися успіху в житті» [8, с.412].

Але Генрі обирає кохання замість заможного життя та кар'єри та пропонує Розі оселитися у сільській оселі та стати священником у місцевій церкві.

«Тепер я не пропоную вам визначного місця серед світської юрби, не пропоную злитися з лукавим, бездушним світом, де чесну людину змушують червоніти за все, крім справжнього безчестя й неслави. Я пропоную вам свою

оселю, серце й оселю ,моя кохана Розо, бо тепер я можу запропонувати тільки це – і більше нічого....

– Це означає, що розлучившись із вами востаннє, я поїхав із твердим наміром знищити всі явні перепони між вами і мною. Я вирішив: якщо мій світ не може стати вашим світом, і жоден із людей, які чваняться своїм походженням, не подивляться на вас згорда, бо я відвернувся від них. Так я і вчинив. Ті, хто відсахнувся за це від мене, відсахнулись і від вас і довели цим, що ви казали правду. Ті можновладні покровителі й ті впливові високопоставлені родичі, котрі всміхались мені колись, тепер дивляться на мене холодно» [8, с. 629-630].

Розглядаючи даний сюжет, що змальовує автор, Чарльз Дікенс, можна винести, що нерівні шлюби різко засуджувалися серед знаті та вважалися недопустимими.

Схожу ситуацію ми можемо спостерігати у романі «Ярматок суєти» Теккерея, адже шлюб Реббеки Шарп та капітана Родона Кроулі, сина барона та його спадкоємця зустрічає різкий спротив з боку його аристократичної родини.

Отже ,якщо звертатися до описаних ситуацій у романах Шарлотти Бронте, Чарльза Дікенса та Вільяма Теккерея можна звернути увагу , що герої дуже по різному зносять перепону що стоїть на заваді шлюбу. Джейн Ейр через отриманий статок стає рівною містеру Рочестеру по статусу, Генрі Мейлі відмовляється від свого походження задля укладання шлюбу із Розою, а Реббека Шарп та Родон Кроулі одружуються таємно , не отримавши на це дозволу у родини Кроулі.

3.2 Становище жінок

Тему ролі жінки у суспільстві можна виділити як одну із центральних у літературному процесі Вікторіанської епохи. Особливо важливим є виявлення характерних особливостей життя та становища жінок з різних верств суспільства через погляд англійських письменниць цього періоду.

Протягом XIX століття, всупереч канонам моралі пуританського суспільства, жінки-письменниці у британській літературі поступово підходили до усвідомлення своєї свободи, насамперед свободи внутрішньої. Британські романістки першочергово відстоювали право жінки на освіту та інтелектуальну свободу. Тому у творчості багатьох вікторіанських письменників з'являються образи емансипаційних героїнь, які не бажають миритися з їхньою другорядною соціальною роллю [18, с.256]. Вікторіанські письменниці виявляли значний інтерес до життя англійок свого часу, досліджуючи їхні почуття, погляди на світ та цінності. Вони у своїх творах намагалися відтворити життя сучасниць об'єктивно, звертаючи увагу на проблеми жіночої емансипації та фемінізму, що тоді лише починав розвиватися. Крім того, вони відображали розвиток нових пріоритетів та суспільних цінностей, що відбувався в рамках Вікторіанської епохи. Їхні твори можна розглядати як реакцію на зміни у духовному світі того часу.

Джейн Остін однією з перших англійських романісток заговорила про те, що виходити заміж без кохання аморально, що гроші ніяк не можуть вважатися єдиним мірилом щастя. Адже, хто виходить заміж заради грошей, повинні розуміти, що плата за комфорт, благополуччя може виявитися занадто високою – відчуженість, байдужість, втрата інтересу до життя. Іноді самотність, дає зрозуміти письменниці, можливо, ґрунтуючись на власному досвіді, буває краще, ніж самотність удвох у шлюбі-угоді. Елізабет Беннет, головна героїня твору, докорінно відрізняється від переважної більшості інших жінок, введених у романі, незалежністю духовного світу, свободою думок і почуттів. Вона постійно займається самоосвітою, є захопленою читачкою. Шлюб для неї можливий лише в тому випадку, якщо в основі його не корисливий розрахунок, а є взаємоповага, духовна спорідненість, схожість думок і почуттів чоловіка та жінки. Саме ця «нестандартність» змушує аристократа Дарсі не просто звернути увагу на дівчину, а щиро покохати Елізабет та згодом з нею одружитися, незважаючи на стану нерівність. Погляди та поведінка Елізабет Беннет були

неприпустимі для жінки в Англії кінця XVIII – першої чверті XIX століття, отже, йдеться про якісно новий образ жінки, яка прагне свободи вибору й ламає стереотипи суспільства щодо шлюбу та поведінки дівчини, адже вона на все має власну точку зору, яка часто розходиться з загальноприйнятими нормами. Розвиток образу «нової жінки» продовжується в романі «Джен Ейр» Ш. Бронте. Головна героїня твору сміливо відстоює свою людську гідність, право на самостійне трудове життя та кохання. Важке дитинство не зламало, а загартувало Джен. Вона розумна та спостережлива, щира, серйозно розмірковує про життя, глибоко відчуває і в повний голос заявляє про свої прагнення. В образі Джен Ейр Бронте втілила свої уявлення про сучасну жінку, здатну визначити в житті та стати не лише дружиною, а й гідною подругою чоловіка. В умовах вікторіанської Англії така постановка проблеми була сприйнята як прояв крайньої сміливості поглядів автора [21, с. 362].

Головні героїні Шарлотти Бронте – духовно витончені, незалежні, благородні жінки, що гостро усвідомлюють власну гідність, впевнені у тому, що реалізація жінки у суспільстві не обмежується вузькими рамками сім'ї та шлюбу, вони відмовляються бути просто жінками заможних чоловіків та наполягають на праві власного вибору та самостійних суджень.

Своєрідність жіночих образів Ш. Бронте втілюється у поєднанні оригінальних і традиційних, типових характеристик, притаманних жіночим образам літератури того часу [3, с. 22,33].

Але з іншої сторони вони не позбавлені певної кількості традиційних уявлень про взаємовідносини між чоловіками та жінками, але з обмовкою на те, що такі відносини можуть бути представлені виключно як союз рівноправних людей, що базується на взаємній довірі та повазі. Протягом усієї книги ми бачимо, що Джейн належить Рочестеру лише як робітниця роботодавцю, а відсутність сім'ї дозволяє їй самій обирати супутника життя. Шарлотта Бронте акцентує увагу на проблемах жіночої реалізації у соціумі, заміжжі і здатності

героїнь-жінок осмислювати себе та власну цінність і у соціумі, і у взаємовідносинах з чоловіками [2, с.170].

Особливе місце у спадщині письменниці посідає її перший роман «Вчитель», який містить ідеї та жіночу проблематику, що відобразяться у всіх її наступних творах. Саму тут вперше у вікторіанській літературі достатньо чітко простежується невідповідність між прагненнями жінки до самореалізації та її потребою у емоційній підтримці [2, с.170].

В романі «Таємниця Леді Одлі» Мері Бреддон сутність гендерних стереотипів реалізується не тільки за допомогою звернення письменниці до проблем, які стосуються гендерних ролей у британському середовищі тієї епохи, а також за допомогою численних мовних засобів. В романі зустрічається велика кількість жіночих персонажів, всі вони уособлюють ті чи інші цінності епохи Вікторіанства. Однією з головних героїнь виступає Люсі Грем. До неї можна застосувати визначення «ідеальної леді», тому що вона знається на гарних манерах, стримана, самовіддана, тиха, спокійна тощо. Після того, як чоловік покинув її з дітьми, це ще більше спонукає героїню до рішучих кроків. Вона залишає дитину під опіку батька, їде в Лондон і самотійно лише своєю працею намагається утвердитись як особистість. Таким чином на шляху до самої себе жінка, згідно Мері Бреддон, має відкинути конформізм і приписи буржуазної моралі. Трансформується сама концепція героїні, яка з наївної, невинної, ангелоподібної дівчини, перетворюється у хижачку, гарну, сильну, яка не поступається чоловіку по інтелекту та життєвому досвіду [18, с. 256-257].

Якщо проаналізувати жіночі образи у творчості таких відомих вікторіанських письменників-чоловіків, як Чарльз Дікенс, або Вільям Теккереї, можна зустріти доволі звичні для англійського суспільства того періоду уявлення про образ жінки, або в загальному про її місце у соціумі.

Чудово це можна побачити у творі Ч. Дікенса «Пригоди Олівера Твіста», в якому автор, на відміну від «Джейн Ейр» Ш. Бронте, не ставить у центрі роману жіноче питання, проте деяку інформацію можна отримати з описаних жіночих

образів. Наприклад, опис героїні, яка постає певним ідеалом молодої дівчини: «Дівчина милувала око свіжою, чарівною красою юності; вона була в тому віці, в якому Господь, мабуть, вибирає людей, щоб в ім'я своєї всеблагої мети втілювати ангелів у їхню смертну оболонку. Їй не минуло ще й сімнадцяти років. Вона була така струнка й граційна, така ніжна й ласкава, така чиста й вродлива, що здавалася створінням неземним, не спорідненим із грубими істотами, що населяють наш світ. В її глибоких темно-синіх очах і на шляхетному чолі світився розум, дивовижний як на її молоді літа і як на просту смертну взагалі. А проте привітність і лагідність, тисячі відблисків світла, що осявали її жваве обличчя, не залишаючи на ньому жодної тіні, а головне, усмішка, мила, весела усмішка, були створені для родини, для миру й щастя біля домашнього вогнища» [8, с.339].

Аналізуючи цей уривок ми бачимо опис молодої жінки, котру оцінюють з боку зовнішньої привабливості та рис, що зазвичай подобались чоловікам вікторіанської епохи – , призначенням життя якої вбачають у шлюбі та створенні родини.

Встановлено, що більшість англійського жіноцтва Вікторіанської доби була витіснена у приватну сферу життєдіяльності. Маючи значну кількість обов'язків, жінки користувались обмеженою кількістю прав. Адже вказаний період жінка перебувала у залежності від чоловіка або своїх родичів чоловічої статі [33, с.125].

Цікавим також є діалог між парафіяльним бідлом, в обов'язки якого ,з 1830-х років входили контроль над матеріальною допомогою та над порядком у робітнях , містером Бамблом, який у творі представляє нищу чиновницьку ланку та його новоспеченою дружиною під час сварки, що показує читачеві ставлення до ролі жінки у родині на суб'єктивну чоловічу думку.

«– Атож, право, любонько, – сказав містер Бамбл. – Право чоловіка – командувати.

– А в чому ж, скажи мені на ласку божу, полягає право жінки ?! – вигукнула колишня половина покійного містера Корні.

– Коритися, моя пані! – гримнув містер Бамбл» [8, с.422].

Але не дивлячись на таке відношення , шлюб був головним завданням для жінок , що досягли шлюбного віку , адже він означав появу власного дому, господарства ,фінансової підтримки від чоловіка .Взявши шлюб жінка претендувала на хоч якусь свободу дій , що було неможливим у батьківському домі [35, с.9].

За чоловіком і дружиною також було закріплено різні права та обов'язки , у той час ,як жінки займалися вихованням дітей , шиттям , приготуванням їжі та створенням домашнього затишку , чоловіки могли брати активну участь у житті суспільства та заробляти гроші [9, с.86].

Не менш промовистою є цитата авторства Вільяма Теккерея з твору «Ярмарок Суєти»: «Не треба їм докоряти, що після заміжжя ця їхня *Sehnsucht nachder Liebe* пригасає. Це те, що сентименталісти, які полюбляють гучні слова, називають «тугою за коханням», а насправді воно означає, що жінки звичайно почувають себе незатишно, поки не розживуться на чоловіка й дітей, на яких можуть спрямувати свої почуття, витрачувані досі по часточці десь-інде» [25].

Тут ми знову можемо побачити, як основною метою життя жінки ставлять створення родини, вклад усіх ресурсів у дітей та чоловіка, а також наголошується на нібито притаманній жінкам надлишковій емоційності.

Якщо говорити про витоки таких поглядів, потрібно наголосити, що у вікторіанській епосі практично вся система виховання і освіти дівчат була спрямована на підготовку до майбутнього шлюбу і материнства. Характерними ознаками вікторіанської дівчини були цнотливість і вразливість [38, с. 264].

У цій епохі не вважалося цінним або доречним мати власну роботу чи високий інтелектуальний розвиток. При цьому жінка мала володіти не лише цнотливістю та чистотою, а й бездоганим зовнішнім виглядом. Обличчя жінки – важливий атрибут вікторіанської культури.

Наприклад, саме жіночому волоссю надавалося особливе значення у вікторіанській художній літературі та живописі. Цнотливо покрите волосся

вважалося втіленням благородної жіночності, а розпущене довге волосся—ознакою моральної розбещеності, символом порочної сексуальності [24, с.121].

Якщо задатися питанням, чому ж письменниці почали активно піднімати жіноче питання, потрібно звернутися до змін, які відбувалися у суспільстві. Більшість представниць жіночого руху у XIX на початку XX столітті складали представниці середніх прошарків. Відсутність гарантій стабільності положення цієї частини населення робило їхні позиції вразливими в соціально-економічному відношенні. Найдоступнішою та роботою з хорошою зарплатнею для жінки XIX століття була робота гувернантки (до 1870-го року у цьому секторі було задіяно 1,5 млн. Англієнок) такий шлях обирає головна героїня однойменного роману Джейн Ейр та Ребека Шарп, одна з дійових осіб «Ярмарку суєти».

Далі – робота у текстильній промисловості та виготовлення одягу (700 тисяч). В останній третині століття британські жінки почали засвоювати нові професії, ставали продавцями, машиністками, вчителями у початковій школі, медсестрами. Загальна зайнятість у цій сфері зросла з 184 тис. у 1871 році до 562 тис. у 1901 році. Така робота не забезпечувала високий дохід, але разом з тим свідчила про деяке поліпшення умов праці та статусу британської жінки. Включення жінок в традиційно чоловічий сектор зайнятості було не єдиним доказом помилковості загальноприйнятих уявлень про їхні ролі. В останній чверті століття представниці середніх та вищих прошарків британського суспільства розвернули також активну філантропічну діяльність [11, с.198-199].

Саме в Англії суфражизм (від англ. Suffrage – голос, виборче право) мав найтривалішу історію в Європі. Виникнувши в 1865 р, коли була створена перша суфражистська організація Комітет жіночих виборчих прав, суфражистський рух завершив своє існування тільки в 1928 р, коли англійський парламент прийняв виборчий закон, який гарантував жінкам виборче право на тих же підставах, що і чоловікам [13, с.8].

Одже, одним з найважливіших досягнень англійської літератури 1840-1870-х років було введення жіночого персонажу у центр літературної прози. У романах зустрічаються різні героїні, які виступають проти підпорядкованого становища жінки як у сім'ї, так і у суспільстві загалом.

Роман «Джейн Ейр» став революційним для свого часу, адже Шарлотта Бронте розуміючи вади проголошених принципів своєї епохи, торкнулась питань справжньої віри, свободи особистості, долі та ролі жінок [32, с.382].

Специфіка підходу жінок-письменниць до художнього відображення жіночих проблем полягає в тому, що їхні твори допомагають читачам переосмислити цінності на користь особистої сфери життя жінки та зміни ролі та функцій жінки у суспільстві.

3.3 Становище дітей

У 1840-х роках коли світ побачив «Олівер Твіст» Чарльза Дікенса, Англія перебувала на порозі демографічного вибуху, відбувалась індустріалізація та урбанізація. Ріст міст підвищили рівень народжуваності, і хоча дитяча смертність все ж залишалася доволі високою, третина жителів Англії була дітьми.

У 1830-1840-х рр. почалися палкі дискусії стосовно дитячої праці на фабриках та шахтах, робота на яких була дуже важкою та травматичною. У деяких шахтах дітям доводилося піднімати кошик з вугіллям на поверхню, а в інших вони тягли вагонетку з вугіллям, яка була прив'язана до їх талії ланцюгом. Промислова революція монополізувала дитячу працю на таких роботах, як гірничодобувна чи текстильна промисловість, часто спричиняючи нещасні випадки та смерті, змушуючи дітей працювати під працюючими машинами, їх також бичували, якщо виробництво починало падати.

У 1833 р. ухвалили обмеження, постановили, що на фабриках можуть працювати діти лише від дев'яти років і не більше ніж сорок вісім годин на тиждень. У 1842 році було оприлюднено заборону працювати у шахтах дітям, які не досягли десяти років

Такі соціально впливові постаті, як Ч. Дікенс були обурені таким станом речей. Загалом у вікторіанській літературі осмислення дитинства, здебільшого концентрувалося або на ідеалізованій дитині – втіленню невинності, наближеній до Бога, або ж на дитині ураженій первородним гріхом, злій від народження, що потребує дисципліни та перевиховання. Чудовим прикладом є зображення у «Пригодах Олівера Твіста» гурту злодюжок єврея Фейгіна, що змушені були з дитинства під впливом життєвих обставин стати на хибну доріжку крадіжок, яка вела лише до в'язниці та шибениці. Тут проявляється лицемірне ставлення вікторіанців до життя. У той час, коли діти з вищих соціальних верств вважалися «янголятками», яких оберігали і пестили. Діти з нижчих верств починали працювати на шахтах та фабриках вже в дитинстві, багато з них починали працювати навіть у віці 5-6 років, іноді навіть раніше, ще з 3-х років.

Олівер Твіст став першою дитиною головним героєм соціального роману, саме через його історію, ми можемо простежити, яким було становище дитини у вікторіанській Англії, зокрема сироти, позбавленого батьківського піклування. Його життя почалося з народження у робітному домі у присутності парафіяльного лікаря, куди прийшла його виснажена мати, яка згодом померла при пологах, залишивши сина на опіку парафії.

Далі його доля могла бути визначеною, якби ж не впертість самого головного героя. «А тепер, коли його убрали у блаженку пожовклу від неодноразового вжитку, коленкорову сорочину вона, мов та наліпка чи бирка засвідчила, що він – парафіяльний вихованець, сирота з робітного дому, безрідний, вічно голодний злидень, якому не судилося знати в житті нічого крім стусанів і штурханів і яким попихатимуть усі і не жалітиме ніхто» [8, с.30].

Ранні роки він провів на фермі в кількох милях від містечка, разом із іншими так званими порушниками закону 1834 року. Це був рідкісний випадок, коли дитину могли передати на виховання не до робітничого дому, а на ферму у виховання до доглядальниці. У випадку Олівера доглядальниця морила

вихованців голодом та холодом, привласнюючи кошти виділені на утримання, що призводило до частих смертей.

«Бо тільки-но дитя при звичаювалось до наймізернішої пайки найпісніших харчів, як із ним у восьми з половиною випадках з десяти щось траплялось: воно чомусь або занедужувало з голоду чи холоду, або, недоглянуте, падало у вогонь, або примудрялось вчадіти» [8, с.32].

У віці дев'яти років Олівера було переведено до робітного дому: «щоб вивести в люди і навчити корисного ремесла», чесати льон або коноплі, перш ніж їх прастимуть. Потім через непослух та бунтівні настої, а саме прохання отримати більше їжі, що вважалося неприпустимим, його намагалися віддати в учні до сажотруса, професія яка славилася своєю небезпечністю та смертністю серед дітей, можливістю вчадіти, тобто отруїтися, під час роботи. Чудово цю професію репрезентує діалог між членами парафіяльної ради та сажотрусом, який прагнув отримати кошти та нового учня.

«— Це погане ремесло, — мовив містер Лімкінс, коли Гемфілд знову висловив своє бажання.

— Буває, малі сажотруси душаться в димарях, докинув інший джентльмен.

— Тільки через те, що дехто змочує солому, перше ніж підпалити її в каміні, щоб гм, хлопець хучіш вилазив, — пояснив Гемфілд.

— Від вогкої соломи диму багато, а вогню ніякого, а самим димом хлопця не викуриш — він просто засинає, бо його хлібом не году, дай тільки поспати» [8, с.50]

Але Оліверу вдалося уникнути такої долі та потрапити в учні до трунаря, професія якого була дуже затребуваною у парафії через високу смертність серед населення.

Далі ми спостерігали як складалася його доля після втечі з рідного міста до Лондона, де він потрапив у коловорот подій, зустрічаючи на своєму шляху різних людей та різне відношення до себе, як до дитини. Наприклад містер Фейгін безжально використовує дітей, спонукаючи їх до злочинної діяльності. Це

відображає глибокі проблеми тієї епохи, де суспільство приділяло занадто мало уваги таким проблемам. Дікенс, хоча усвідомлював цю проблему і бажав її вирішити, схильний до романтизації, оскільки рятує головного героя, хлопчик потрапляє під опіку доволі забезпечених людей, і там ставлення до нього кардинально змінюється.

«Дні одужання Олівера були такі щасливі! Доти життя його спливало в безнастанних злигоднях і колотнечі, й тепер опинившись у чистоті. У теплі, спокої, серед привітних, добрих людей, хлопець почувався мов у раю. Коли він спромігся нарешті стати на ноги, містер Браунлоу звелів купити йому нове вбрання, новий картуз і нові черевики» [8, с.166-167].

Але в реальному житті багатьом дітям не вдавалося уникнути нещасливої долі через безвихідність ситуації.

Говорячи про висвітлення дитячого питання у літературі Вікторіанської доби важливо наголосити, що ця тема особливо, у репрезентації навчальних закладів у яких зазвичай проходила більша частина дитинства англійських дітей, знайшла своє відображення у творчості таких іменитих письменників, як Чарльз Дікенс, Шарлота Бронте та Вільям Теккерей.

У Вікторіанську епоху зросла потреба у вихованні та освіті дітей з різних соціально-політичних груп населення. Це призвело до створення нових навчальних закладів і розвитку нових наукових практик. Аристократичні сім'ї ставили перед собою завдання забезпечити своїм дітям достойне виховання, тоді як менш заможні мешканці та їхні діти були примушені тяжко працювати замість того, щоб мати можливість навчатися. Різниця в поширенні приватних навчальних закладів і пансіонів, які відповідали потребам багатших шарів суспільства, і низький рівень освіти і життя дітей з менш заможних сімей були очевидні. Ці протиріччя відображалися в літературі того часу, віддзеркалюючи соціальні проблеми та нерівності.

У Великій Британії популярною моделлю освітніх закладів були пансіони, які існували у вигляді окремих шкіл для хлопчиків та дівчаток. Ці заклади

вирізнялися своєю закритістю і стаціонарним характером, що приваблювало багатьох батьків. Відправлення дітей до пансіону символізувало початок нового етапу в їхньому житті, спрямованого на розвиток самостійності, відповідальності, дисципліни та формування індивідуальності в умовах, відмінних від сімейного середовища. Зазвичай батьки могли бачитися з дітьми лише під час канікул або в особливих випадках, проте більшість часу діти проводили у навчальному закладі. Цей підхід до виховання був доступний здебільшого заможним родинам, які могли собі дозволити оплатити навчання у пансіоні. Незважаючи на ідеалізовані уявлення про пансіони, в них виникали проблеми, що приховувалися від батьків, щоб не пошкодити репутацію закладу. Часом траплялися випадки фізичних покарань, недоїдання та знущань, які Чарльз Дікенс та Ш.Бронте описували у своїх творах.

Для Дікенса дитинство було не лише періодом зростання, але й важливим етапом, що формує повноцінну людину і впливає на її світогляд. Громадська діяльність Ч. Дікенса тісно була пов'язана з дитячою сферою – він сприяв ліквідації боргових в'язниць та був членом комісії по реформуванню освітньої діяльності. Але літературну працю він завжди вміло поєднував з суспільною, бо мав, як говорив його видатний співвітчизник Дж.Голсуорсі, «всеосяжне серце» [31, с.20].

Важливою є репрезентація пансіону для дівчат у відомому романі Вільяма Теккерея «Ярмарок суєти», в якому він висловлює свої погляди на освіту того часу через життєві історії героїнь, Емілії та Ребеки, які закінчують навчання у пансіоні міс Пінкертон і вступають у так зване «доросле життя». Шість років у пансіоні дозволили їм оволодіти етикетом та основними предметами, які вважалися важливими для молодих дам того часу. Різниця між ними відчувається відразу з їхніх перших описів, співробітники пансіону ставляться до них по-різному, що відображає соціальні та культурні стереотипи того періоду. Наприклад, особливе ставлення до Емілії видно в тому, що пансіон дарує їй подарунки а директор пише листа її батькам, виділяючи всі її чесноти. Це можна

пояснити тим, що батько Емілії Седлі заможний торговець, що може дозволити собі навчання доньки, здебільшого для здобуття потрібних знань та умінь для успішного шлюбу, за який вже було заздалегідь домовлено. На противагу їй, Ребека Шарп, дочка художника та французької танцівниці, змушена самотійно відпрацьовувати своє місце, навчаючи вихованок французької мови, у якій дуже обізнана. Але через своє походження, та без приданого, потрібного для успішного шлюбу, на неї чекає лише доля гувернантки.

У своєму романі Теккерей епізодично згадує також про чоловічу школу Лупмена, але відомостей надає доволі мало.

Ідеальний приклад для розуміння навчального закладу, який функціонує на благодійній основі а саме, школи-притулка для дітей сиріт нам дає Шарлота Бронте своїм найвідомішим романом «Джейн Ейр».

Головна героїня, Джейн, яка втратила батьків в ранньому дитинстві, і змушена була знаходитися у домі дружини свого покійного дядька, для якої стала небажаним тягарем і за власним бажанням попросила віддати її до школи.

«— Чи ти б не могла пояснити мені, що означає надпис над дверима? Що таке Ловудській інтернат?

— Це школа, куди ти приїхала вчитися.

— А чому вона звертається інтернатом? Хіба вона чимось відрізняється від інших шкіл?

— Це почасти добродійний заклад, школа для бідних сиріт: і ти, і я, і решта дівчаток — усі ми живемо тут з ласки» [5, с.82].

Ловудській інтернат виявився суворим місцем із жахливими умовами проживання, дуже скромним харчуванням та малим фінансуванням, яким заправляв містер Броклгерст, який вважав найбільшими чеснотами побожність, скромність, невибагливість, та терпіння, і намагався прививати ці якості вихованкам, шляхом обмежень у всьому. Також контролюючи їх зовнішній вигляд, одяг та зачіску.

Серед деяких вчительок також практикувалися фізичні покарання: «Бернс миттю вийшла з класної кімнати в маленьку комірчину, де зберігалися книжки, і за пів хвилини повернулася звідти зі жмутком різок, зв'язаним з одного кінця. Грізне знаряддя вона шанобливим реверансом простягла міс Скатчерд, потім спокійно, не чекаючи загаду, попустила фартух, і вчителька разів з десять шмагнула її різками по шії» [5, с. 88].

Важка зима, а як наслідок послаблені голодуванням та холодом дитячі організми призвели до епідемії тифу, що забрала життя багатьох вихованок. Але це епідемія призвела і до деяких позитивних наслідків, адже на важкі умови проживання дітей звернули увагу: «Коли тиф виконав у Локвуді свою спустошувальну місію, епідемія поволі згасла, однак не перше ніж її шал і кількість жертв прихилили до школи увагу громадськості. Під час розслідування причин спалаху хвороби наверх спливали різні факти, що викликали величезне обурення. Нездорова місцевість, мізерна та погана їжа вихованок, напівпрісна смердюча вода, яку використовували для її приготування, вбога одежа й тяжкі умови життя – ось що викрилось і потягнуло за собою наслідки, ганебні для містера Броклгерста, але корисні для закладу. Кілька багатих філантропів у графстві пожертвували чималу суму грошей на спорудження зручнішого будинку а кращому місці; в інтернаті запровадили нові правила, поліпшили раціон та одяг учениць, а порядкувати шкільними фондами доручили піклувальній раді» [5, с.135-136].

Можна припустити, що Ш. Бронте залучає до цього цієї частини роману свої спогади про навчання в Кован-Бріджській школі.

Якщо підсумовувати доробок письменників Вікторіанської доби, вони мали доволі неоднозначні уявлення про пансіони та приватні школи. Для цього періоду пансіони були «елітними закладами», але не завжди надавали базові. Вони давали можливість продовжувати традиції роздільного навчання в Англії, яке було зорієнтоване на зміцнення дисципліни та класичного виховання в розумінні англійців – процесу становлення джентльмена і леді. Щодо останніх,

то воно було витримане «в дусі класичних британських традицій, становлення дівчат як самостійних, професійних, турботливих та спортивних жінок» [11, с.200].

3.4 Робітничі будинки

Генрі Стюарт, у 1834 р. виділив три категорії людей, як проживали у парафіяльних робітничих будинках: 1) старі та слабкі, 2) сироти та незаконно народжені, 3) незаміжні, вагітні жінки. У 1834 р. як реакцію на такий доклад Г. Стюарта видається акт про поправки до закону про бідних, який не покращив становище англійського суспільства, що проживали у робітничих домах. За ним були відмінені виплати для непрацюючих, але фізично працездатних людей, їх зобов'язали переселитися у робітничі будинки, де життя їх не покращилося. Кожна категорія проживала у окремому приміщенні, загальними були лише їдальня, хоча в деяких будинках навіть там ставили перешкоди. Розділяли навіть дітей з матерями, хоча з 1842 р. їм дозволяють бачитися лише у визначений час.

Витрати мешканців робітничих будинків жорстко регламентувалися. В таких закладах були відсутні санітарно-гігієнічні умови: прийняти ванну люди могли раз у тиждень; якщо органи охорони здоров'я не встигали забрати померлого, з ним у ліжку могли спати люди; надання медичної допомоги були або поверхневим або взагалі відсутнім. У місті Уімборн не вистачало ліжок для всього населення, яке туди переїжджало, і їжа, особливо овочі, обмежувалася бульбами до 1849 року. Незаміжні жінки були зобов'язані ходити в спеціальному одязі. Чоловіки і жінки жили окремо, незалежно від того, чи були вони одружені чи ні. Такий підхід до організації життя не задовольнив англійське суспільство, і через це такі будинки почали швидко розпадатися.

Для контролю за життям мешканців в цих будинках встановлювалися правила, які регулювали їхній режим: час підйому, роботи, прийому їжі та інше. Неграмотним людям ці правила зачитували кожної неділі. За порушення цих правил вводилися певні санкції, які розділялися на дві категорії:

«недисциплінарна поведінка» (наприклад, обмеження на їжу) та «непокірна поведінка» (від побиття до тюремного ув'язнення). Такі тяжкі умови утримання в робітних будинках були розкритиковані письменниками, журналістами, з цього приводу з'являлись памфлети та нариси. Чудовим прикладом є відомий роман Чарльза Дікенса «Пригоди Олівера Твіста», що показує на прикладі головного героя, сироти, який змушений рости спочатку у парафіяльному сиротинці, а згодом у робітному домі, усі тяготи такого життя. «Члени ради були дуже мудрі, глибокодумні філософи, і коли вони придивились ближче до робітного дому, то одразу виявили, те чого прості смертні нізащо б не помітили б, а саме: бідним він подобається! Справді робітний дім став для них постійним місцем розваг; тут була безплатна їдальня, тут давали задарма сніданок, обід, чай і вечерю цілісінький рік; одне слово, то був рай із цегли й вапна, де щодень свято й ніякої роботи....Отже, рада ухвалила, щоб усім злидарям було надано на вибір дві можливості (бо ясна річ, силувати ніхто нікого не хотів!): або повільно конати з голоду у робітничому домі, або померти швидкою смертю поза його стінами. Задля виконання цієї ухвали було укладено угоду з водопровідною компанією на забезпечення водою в необмеженій кількості та з бакалійником – на регулярне постачання невеликої кількості вівсяного борошна; й відтоді мешканці робітного дому почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької каші, двічі на тиждень – по цибулині й неділям – пів булочки. Рада окремо подбала і про жінок, запровадивши щодо них силу-силенну мудрих і людських правил, які немає потреби тут наводити. У своїй безмежній доброті вона. З огляду на великі судові витрати пов'язані з розірванням шлюбу, погодилася з розірванням шлюбу, погодилася сама розлучати одружених бідняків» [8, с.42-43]. У цьому уривку йдеться про внесення змін до закону про бідних 1834 року. Закон мав на меті скоротити витрати на допомогу бідним і боротися зі зловживанням старою системою, поширеною в південних сільськогосподарських округах, дозволивши запровадити нову систему. За цією системою допомогу надаватимуть лише в

робітних будинках, а умови в робітних будинки були б такими, щоб стримувати будь-кого, крім справді знедолених, від звернення за допомогою.

Люди, сприймаючи цю інформацію, відмовлялися жити у робітничих будинках, тому їх утримувачі вимушені поліпшити умови життя на їх території: була покращена та централізована система медичного забезпечення, покращено приготування та різноманітність їжі, людям стали доступні книги, газети тощо. У 1913 р. їх перейменовують в «установи по законодавству про бідних», остаточно вони починають зникати лише після Першої світової війни, коли у 1930 р. ці будівлі віддають місцевим муніципалітетам, які або реорганізують їх під будинки престарілих та благодійні організації, або зносять та на їх місці будують нові житлові будинки. Таким чином, робітничі будинки стали однією із найтяжчих сторінок англійської історії, тягнучи за собою негативні наслідки для суспільства [16, с. 247-248].

Якщо продовжити тему складнощів життя бідного прошарку населення, до якого належали й робітники, можна згадати роман Елізабет Гаскелл «Мері Бартон» що мав на меті бути реалістичним зображенням конфліктів, що відбувалися між робітниками та капіталістами під час чартистської політики. Автор зосереджується на моральному та фінансовому ослабленні тих, хто пережив голод, суворі умови праці та безробіття, у цьому романі реалістично зображуючи складні життєві обставини, з якими стикаються ткачі в Манчестері наприкінці 1830-х і на початку 1840-х років. Авторка також показує, як ці обставини викликають обурення робітників. Крім того, світогляд Е. У романі постає Гаскелл, відображення християнського соціалізму. Вона проповідує моральні заповіді, водночас виступаючи за соціальну справедливість.

Також до теми становища робітників у своєму романі «Тяжкі часи», що був написаний в 1854 році звертається Дікенс. Надихнувся автор відвідинами одного міста в Англії, на якому він згодом і побудував свій роман, назвавши місто Коктаун, що вказує на велику кількість заводів, що переробляли вугілля (кокс). Дікенс зображує різні соціальні класи в індустріальному місті, де три персонажі

– Джеймс Гартхаус, Джосая Баундербі та Стівен Блекпул – представляють верхній, середній і робітничий соціальні класи. У романі «Тяжкі часи» автор намагається показати відмінності між трьома соціальними класами, їхньою освітою, роботою, умовами життя, і навіть діалектами [43, с.119].

Можна дійти висновку, що зростання фабричної промисловості та використання машин вело до підвищення інтенсивності й продуктивності праці в усіх галузях виробництва, а рівень життя робітників був надзвичайно низьким [10, с.67].

Таким чином, художня література середини і кінця XIX століття, реагувала на соціальні зміни, що відбувалися у суспільстві. Доволі гостро постає питання місця жінки у соціумі, у шлюбі, особливо у творчості Шарлотти Бронте. Адже саме у цей період у Західній Європі починають відбуватися процеси, які можна вважати зародками феміністичного руху. Ч. Діккенс був одним із перших, хто поставив в центр свого роману героя-дитину, через якого намагався показати усі тяготи життя сироти. Через твори того ж Діккенса та інших можна почерпнути багато інформації про функціонування дитячих освітніх закладів.

Також автори доволі часто звертаються до класового питання, як перепони для шлюбу між персонажами та створення проблематики для книги, як у випадку Джейн Ейр та Рочестера, героїв роману «Джейн Ейр».

У творах, що були взяті за основу дослідження можна зауважити недостатнє висвітлення питання робітників, що постало із розвитком індустріалізації. Проте у «Пригодах Олівера Твіста» автор робить доволі значний акцент на жахливих умовах проживання у робітних домах та торкається внесення змін до закону про бідних 1834 року, що значно погіршив умови проживання і мав на меті скоротити кількість людей, які прагнуть отримати таку державну допомогу.

РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ВІКТОРІАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

4.1. Наполеонівські війни

Роман «Ярмарок суєти» був написаний та опублікований в сатиричному журналі «Punch» з січня 1847 по липень 1848 року. Але за історичне тло Вільям Теккерей взяв період орієнтовно з 1813– по 1833 рр. Торкнувшись у романі кінця Наполеонівських війн, та близько двох десятиліть після їх завершення.

Автор майстерно вплітає історичний контекст у свій сюжет: «Батько здійснював свої загадкові операції в Сіті – дуже неспокійному місці в ті дні, коли в Європі шаленіла війна, розвалювались імперії, коли газета «Кур'єр» мала десятки тисяч передплатників, коли один день приносив новини про битви під Вікторією, а другий – про пожежу в Москві або в полудень на Рассел-сквер лунав ріжок і продавець газет виголошував новини – наприклад, про те, що в битві під Лейпцигом брало участь шістсот тисяч чоловік, французи зазнали суцільної поразки, вбитих двісті тисяч чоловік» [25].

У цьому маленькому уривку автор згадує про події Французько-російської війни, наприклад, про Московську пожежу 14 – 18 вересня 1812 р, що відбулася коли Наполеон вступив до міста [37, с.23].

Важливою є згадка Битви під Лейпцигом також відомої, як Битви народів 16–19 жовтня 1813 р., протистояння між військами Наполеона і союзників, військ Польщі, Рейнського союзу та союзними арміями Росії, Прусії, Австрії і Швеції. Її вважають однією із найбільших битв у світовій історії до початку Першої світової війни.

Битва виявилась програшною для Франції та призвела вторгнення армії союзників у Францію та до зречення Наполеона.

«Не думаю, щоб Емілія тривожилася за наслідки битв під Бріенном і Мон-мірайлем чи дуже цікавилась війною до того часу, поки імператор не зрікся престолу. Аж тоді вона заплескала в долоні, щиро помолилася і з радощів

кинулась на шию Джорджеві Осборну, вразивши всіх, хто був свідком цього бурхливого вияву почуттів. Нарешті дочекалися миру. Нарешті Європа відпочине, корсиканця скинуто» [25].

Оповідач згадує про битву під Брієнном, що була першою великою битвою після вторгнення армії союзників у Францію і що відбулась 29 січня 1814 року та змусила армію Наполеона відступати.

«Коли орли Наполеона Бонапарта, корсиканського авантюриста, знялися з Прованса, де вони відпочивали після недовгого перебування. На острові Ельба, і, перелітаючи з вежі на вежу, нарешті досягли собору Паризької богоматері, то навряд чи ці величні птахи хоч мимохідь кинули оком на Блумсбері – невеличку околицю Лондона, таку тиху й спокійну, наче там ніхто й не помітив шурхоту могутніх крил. «Наполеон висів на берег у Каннах». Ця звістка могла викликати паніку у Відні, змусити Росію вийти з гри, загнати в кут Пруссію, спонукати Талейрана й Меттерніха похитати головами, спантеличити принца Гарденберга, ба навіть ще й нині живого маркіза Лондондер, та як вона могла потривожити молоду дівчину з Рассел-сквер» [25].

Цей уривок доволі промовисто повідомляє про самовільне повернення до Парижу, Наполеона Бонапарта з вигнання на острів Корсику у 1815 році, та про те, як на це відреагували члени Антинаполеонівської коаліції. Цікаво, що автор також згадує реальні історичні постаті. Наприклад Шарля Моріса де Талейран-Перігорі – французького політика, що працював у кількох урядах країни: короля Людовика XVI, Наполеона та Людовика XVII. Або Клемент фон Меттерніха, австрійсько-німецького діяча, який очолив переговори під час Віденського конгресу 1814–1815 рр. Також згадується про Карла Августа фон Гарденберга, міністра внутрішніх справ Пруссії, у період 1804 –1806 рр, та Канцлера у 1810-1822 роках.

Не забуває Теккерей згадати і представника Англії ,маркіза Лондондера ,або маркіза Дері в іншому перекладі ,що наспраді є титулом , можна припустити , що у тексті мова йде про Роберта Стюарта, що став II маркізом

Деррі. Він був більше відомий як лорд Каслрі, а в 1796 – 1821 роках він мав титулом віконт Каслрі. Він був доволі відомим державним діячем і дипломатом. Сучасникам він найбільше запам'ятався на посаді міністра закордонних справ Об'єднаного Королівства Великої Британії та Ірландії в 1812 – 1822 роках. Також ,він відіграв важливу роль у Віденському конгресі в 1814 – 1815 роках (Див. Додаток А.2).

Важливим є опис автором битви під Ватерлоо, що відбулася 18 червня 1815 року і стала остаточною поразкою Наполеона І. Французька армія під командуванням Наполеона Бонапарта була розбита двома арміями Сьомої коаліції, армією союзників Великої Британії під командуванням герцога Веллінгтона та пруською армією під командуванням Гебгарда Леберехта фон Блюхера. Саме ця битва закінчила тривалий період Наполеонівських війни.

«Цілий день, з ранку й до смерку, не змовкали гармати. Вже зовсім стемніло, коли стрілянина раптом ущухла. Ми всі читали, що відбулося того дня. Та розповідь завжди на устах у кожного англійця; і нам з вами, що були дітьми, коли велику битву під Ватерлоо виграно й програно, ніколи не набридало слухати й розповідати про цю славетну подію. Згадка про неї і досі ятриться в грудях мільйонів земляків тих сміливців, що того дня зазнали поразки. Вони палко чекають нагоди помститися за приниження своєї батьківщини, і коли б якась наступна сутичка закінчилась їхньою перемогою, вони, в свою чергу, зраділи б, а нам дістався б проклятий спадок ненависті й люті. І не буде кінця так званій славі й ганьбі, не буде кінця різанині – вдалій то для одних, то для других, – між двома відважними націями. Минуть сторіччя, а ми , французи й англійці, будемо й далі вихвалитися і вбивати одні одних, хоробро виконуючи диявольський кодекс честі» [25].

Цю вирішальну для Європи подію , автор вводить у контексті особистісних трагедій, адже саме ця подія стає переламною для багатьох персонажів. Наприклад Емілія Седлі втрачає свого чоловіка Джорджа Осборна, що помирає славною смертю. Для відтворення справжньої історичної епохи В. Теккереї

вводить у роман реальні історичні особистості : полководця Дж. Веллінгтона, політичних діячів В. Вілберфорса і Ч. Фокса. Автор також точно фіксує географічні назви міст, де відбуваються події у романі: Лондон, графство Хемпфшир, Рассел-сквер, Парк-лейн, Веймар та інші [1, с. 74].

4.2 Колоніалізм

Велика Британія завдяки особливостям свого розвитку і менталітету до початку XX ст. вважалася наддержавою, що була розкидана на п'яти континентах [6, с.61].

Вікторіанський період в історії Англії , став апогеєм розквіту колоніальної експансії Сполученого Королівства Великої Британії, у 1877 році Королева Вікторія стала першою Імператрицею Індії .В уявленнях суспільства міцно закарбувалися межі Британської імперії , що поширювалися також на колоніальні володіння. Це знайшло також знайшло широке відображення у художній літературі.

У романі «Джейн Ейр» через родину Мейсонів ми знайомимося з власниками плантацій у Ямайці, тоді як священник Сент-Джон Ріверс пов'язує роман з британською місіонерською місією у Індії. Це можна розглядати як відкриті посилання на історію Британської імперії та її колоніальних володінь. Економічні взаємовідносини між персонажами роману особливо важливі для сюжету, оскільки саме перший шлюб Едварда Рочестера з жінкою ямайського походження Бертою Мейсон, дочкою комерсанта та його дружини-креолки, приносить йому у спадок тридцять тисяч фунтів стерлінгів, та дозволяє жити безбідно у Торнфілд-холі. Можна також стверджувати, що спадщина Джейн, яку вона отримала по смерті дядька також має під собою колоніальне джерело прибутків. Адже її дядько з Мадейри, що знаходиться біля Марокко, на узбережжі Західної Африки, є агентом ямайського виробника вина, брата Берти, Річарда Мейсона. Також опосередковано припускається, що багатство Джона Ейра пов'язане з работоргівлею [42, с.4].

Цікавим є опис Берти Мейсон: «У найдальшому кутку кімнати, в глибокому сутінку, бігала туди-сюди якась істота. Важко було сказати з першого погляду, чи це тварина, чи людина: пересувалася вона нібито на всіх чотирьох, ще й лякала зубами, та гарчала, мов чудний звір, але на ній теліпався одяг, в її голову й писок приховували пасма темного, сивуватого, скуйовдженого, наче грива, волосся»[5, с.469].

У неї немає слів у романі, за винятком різких демонічних вибухів сміху нерозбірливого шепоту ночами та гарчання, принаймні з погляду оповідачки. Це анімалістичне зображення позбавляє її ідентичності та самосвідомості.

Нібито її звіряча подoba та божевілля пов'язані з її змішаним креольським походженням і місцем народження на Ямайці. Це узгоджується з частими припущеннями в колоніальних дискурсах, що ті, хто народився від батьків, не європейської раси, є дегенеративними істотами і, можливо, ближчі до тварин ніж до людей.

Доволі схожі описи героїні змішаного походження ми можемо побачити у творі Теккерея «Ясмарку суєти», міс Суорц що є донькою багатого торговця, але при цьому її зовнішній вигляд та манери висміюють: «Сестри кажуть, що в неї діаманти такі завбільшки, як голуб'яче яйце, – розповідав, сміючись, Джордж. – Як вони, мабуть, личать до її кольору обличчя! Коли вона чіпляє на шию всі свої коштовності, то, певне, виходить справжня ілюмінація. А волосся в неї – мов вороняче крило, і таке кучеряве, як у самбо. Очевидно, вона чіпляла собі кільце в ніс, коли їздила відрекомендовуватись до палацу. Ще якби вткнути їй у кучері пучок пір'я, то була б справжня *belle sauvage*.» [25]. Так Джордж у розмові з Емілією глузував з однієї молоді леді, з якою недавно познайомилися його батько й сестри і яку вони вельми шанували. Казали, що вона має хтозна-скільки плантацій у Вест-Індії та купу грошей у державних процентних паперах і що в списку акціонерів Ост-Індської компанії її прізвище відмічене трьома зірочками.

«Чи я одружуся з тією мулаткою? – мовив Джордж, розстібаючи комірець сорочки. – Мені не подобається її масть. Запропонуйте її тому негрові, що замітає

вулицю біля Флітського ринку. Я не маю наміру одружуватися з готтентотською Венерою» [25].

Отже, ці описи нам говорять про зневажливе ставлення до дівчини, знаті, проте при цьому у творі згадується про її цінність як нареченої із хорошим прибутком.

Доволі промовистим є опис містером Рочестером ночі на Ямайці: «Сталося це в одну з задушливо-палючих вест-індійських ночей, що часто передують у тамтешніх широтах ураганам... Повітря скидалося на сірчані випари, – ніде ані струмінця прохолоди. Знадвору влетіли рої москітів і з набридливим джижчанням закружляли по кімнаті», на противагу цьому він згадує про «свіжий вітер, дмухнувши через океан з Європи», що очистив повітря та приніс прохолоду [5, с. 492-493].

Важливо зауважити, що Шарлотта Бронте писала «Джейн Ейр» у 1840-х роках. Багато рабів, які працювали на плантаціях Ямайки, були африканцями, що були захоплені та продані власникам. Протягом 1830-х рр набув поширення рух опору проти експлуатації. Пожежі слугували певними маяками про початок повстання. Можна припустити що, спроба Берти підпалити вночі кімнату містера Рочестера і остаточне знищення нею Торнфілд-холу є своєрідним символом повстання проти ув'язнення та втрати особистої свободи. Її смерть можна розглядати як повстання колонізованих проти колонізаторів, які прагнуть остаточної свободи через смерть. Самогубство Берти Мейсон дійсно можна розглядати як акт опору проти колоніального утиску та його негативних наслідків, оскільки роман ніколи не дозволяє їй самій розповісти свою історію. Її життєву історію викладають і представляють Рочестер і Джейн Ейр [42, с.5-6].

Говорячи про відбитки періоду Pax Britannica у творі «Джейн Ейр» важко не згадати також про пропозицію її кузена Сент-Джона Ріверса, священника, який вирішує поїхати у Індію з місіонерською місією, і закликає Джейн поїхати разом із ним. При цьому прекрасно розуміючи, що різниця у кліматі та хвороби

призведуть до передчасної смерті, і навіть якщо Джейн згодна терпіти це, вона не приймає його умови вийти за нього.

«– Від Бога й природи – провадив далі кузен, – вам призначено роль дружини місіонера» [5, с.644].

«Ваша діяльність як керівниці індійської школи та моєї помічниці в спілкуванні з індійськими жінками буде для мене неоціненною» [5, с.647].

Джейн все ж таки обирає залишитися в Англії з містером Рочестером, і в листі від своєї кузини дізнається про те, що сер Сент-Джон все ж таки вирушив до Індії на самоті, і стан його здоров'я поступово погіршується. Цей епізод твору чудово демонструє практику місіонерства, дуже характерну для вікторіанського періоду.

Цікавою є репрезентація Теккерея, адже одним з другорядних персонажів його вже неодноразово згадуваного «Ярмарку суєти» є Джозеф Седлі, який прожив у Бенгалії близько восьми років, і повернувся до Лондона лікувати своє здоров'я.

«Він займав цивільну посаду в Ост-Індській компанії, і на той час, про який ми розповідаємо, був записаний у Бенгальському розділі Ост-індійського довідника як вбирач податків у Воглі-Уолагу – а всім відомо, що це почесне і прибуткове місце. Якщо читач хоче дізнатися, до яких іще посад дослужився Джозеф у тій компанії, ми відсилаємо його до цього самого довідника. Воглі-Уолаг розташований у відлюдній, мальовничій, зарослій джунглями болотистій місцевості, куди приїздили полювати на бекасів і де досить часто можна буде сполохати й тигра. До Ремганджа, де містився суд, було звідти тільки сорок миль, а за тридцять миль далі розташувався кавалерійський полк – так писав Джозеф батькам додому з приводу своєї посади. Він прожив у тому чарівному закутку років вісім зовсім самотній, не бачивши жодної християнської душі, за винятком двох разів на рік, коли туди з'являвся військовий загін, щоб відвезти до Калькутти прибутки, які Джозеф устигав зібрати» [25].

З цього уривку ми можемо виснувати, що посади у колоніальних володіннях були доволі прибутковими та шанованими, проте англійським джентльменам було важко знаходитися далеко від домівки, без світського життя, яке могла запропонувати столиця імперії, хоча Джозеф полюбляє розповідати на лондонську публіку історії зі свого минулого, наприклад про славнозвісне полювання на тигра, у Лондоні він користується усіма можливостями, відвідує салони, грає у покер, катається у кареті, шукає жіночої уваги.

Також сліди колоніального періоду можна було знайти у багатих будинках, наприклад, коли родина Седлі втратили свої статки, відбувся аукціон на якому продавалося внутрішнє оздоблення домівки, у цьому епізоді згадується про картину, що зображує джентльмена на слоні, певне привезену Джозефом із Бенгалії.

«Дивно, що слон під ним не вклякнув, – зауважив якийсь завзятий дотепник. – Надто він угодований! – На ці слова (бо їздець на слоні був досить огрядний) по залі прокотився сміх. Не збивайте ціну такої вартісної речі, містере, – сказав Аукціонер. – Нехай шановна публіка краще роздивиться на цей шедевр: поза благородної тварини цілком природна; джентльмен у нанковому жакеті, з рушницею в руці, їде на полювання; вдалині видно бананове дерево й пагоду; мабуть, це зображення якогось цікавого куточка наших славнозвісних східних володінь» [25].

На мій погляд доволі промовистою є ремарка «наших славнозвісних східних володінь», яка показує як англійці ставилися до колонізованих територій та як у суспільній риториці привласнювали їх собі.

Текерей також згадує про військові гарнізони, що розміщувалися у Вест-Індії, території островів Карибського моря, у тому числі Антильських, Багамських островів і островів у прилеглих до них водах Мексиканської затоки і Атлантичного океану.

«Це був не хто інший, як капітан Вільям Доббін першого піхотного полку його Величності, який через жовту лихоманку повернувся з Вест-Індії, куди

військова фортуна закинула його полк, тим часом як багато його хоробрих товаришів пожинали славу на Піренейському півострові.!» [25].

Говорячи про колоніальне минуле Великої Британії неможливо не звернути уваги на творчість Редьярда Кіплінга. Його дитинство пройшло в Індії, певне саме тому ця країна сходу стала для письменника великим джерелом натхнення та локацією для багатьох його творів. У XIX столітті на тлі наростаючої кризи методів британського правління в Індії, яскравим проявом якого було сіпайське повстання, члени англо-індійського суспільства, тобто англійці, що перебували на цивільній і військовій службі у Британській Індії, відчували на собі вплив двох культур індійської та британської. Життя в Індії було набагато дешевше, ніж у Європі. Тому родини англо-індійських службовців могли дозволити собі жити на широку ногу, але повернувшись до Англії, вони повинні були розраховувати лише на дуже скромне існування. Нам важко чітко уявити собі всі ці факти щодо британського суспільства в Індії (те, що це була невелика група, майже повністю ізольована від основної маси населення, і те, що вони сприймали свою роботу як важке вигнання з дому), нам буде важко зрозуміти так званий «комплекс переваги» перед жителями Англії, який багато в чому визначав світогляд групи людей, для якої писав Р. Кіплінг під час перебування в Індії. Становлення Кіплінга на теренах Індії допомогли йому сповна розуміти місцевий менталітет та усі тонкощі Сходу [7, с.33].

Кіплінг почав творчий шлях письменника і поета ще юнаком і до кінця життя продовжував писати. Перша збірка оповідань «Прості оповідання з гір» була видана в Калькутті у 1888 році [27, с.160].

В образ Мауглі Кіплінг вклав свій менталітет європейця, а також запас своїх яскравих дитячих спогадів, пов'язаних з роками, проведеними в цій казковій східній країні. Б. Перрі відзначає, що діти у творах Р. Кіплінга – це «незвичайні діти: вони герої і героїні, які успадковують обов'язки, владу всієї Британської імперії» [41]. І певною мірою це так, але для автора вони також

стають носіями індійської культури, релігії і звичаїв, – саме це і висувається на передній план [7, с.31].

На думку Е. Саїда, Р. Кіплінгу важко було змиритися з тим, що «існувало і до британське минуле Індії. На ранньому етапі творчості для Р. Кіплінга, європейця за освітою, але вихованого в місці зародку східної філософії, основною ідеєю було поєднання Заходу та Сходу. Проте аналізуючи цей етап його творчості, можна дійти до висновку, що ідеології так званих полярних світів занадто відрізняються.

«Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох, Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог» [23, с.71].

Це знайшло відображення у героях повісті «Коханці без благословення церкви» – про кохання британського офіцера Холдена та молодої індійки Аміри, головним героєм стає їхній син, маленький Тота. За задумом Р. Кіплінга, молодий офіцер Холден, убивця невинних сипаїв, мав би понести заслужену кару, але найбільше постраждали ті, кого він любив найбільше: спочатку помирає Тота, а потім Аміра – вони втілювали любов, красу і доброту, їх неможливо було асоціювати з грішним британським вбивцею, бо на його совісті, як і багатьох інших англійських загарбників, лежали незліченні жертви серед мирного місцевого населення [7, с.31].

Можна сказати, що саме Кіплінг, що в силу свого часу звик бачити Індійські території частиною Британської імперії, все ж передбачив перші тріщини в системі колоніального гніту і відчув зародження визвольного руху.

Якщо підсумовувати, аналізуючи здебільшого твори В. Теккерея, Р. Кіплінга, та Ш. Бронте можна дійти висновку, що вони відображали у своїх романах вплив колоніалізму на англійське суспільство. Часто зустрічаються згадки колоніальних володінь Великої Британії, наприклад, острів Мадейра, що у 1807 році, під час вторгнення Наполеона в Іспанію та Португалію, був окупований Британією, але вже у 1814-му був повернутий у володіння Португалією, Вест-Індія (Пн та Пд. Америка), де розміщувалися англійські

війська, о. Ямайка, Індія, що постає основною локацією для творів Р. Кіплінга . Доволі помітним є те , що відносини між умовним колоніальним Сходом та Європою є досить контрастними та нерівними. Також у творах цього періоду можна простежити зневажливе ставлення до людей народжених у змішаних шлюбах , або власне не європейської зовнішності.

Якщо взяти до уваги згадки, у романах історичних подій, чудовим джерелом виступає твір Вільяма Теккерея “Ярмарок суєти “, що на початку своєї історії торкається подій завершення Наполеонівських війн Франції та будує на цьому ґрунті сюжет.

ВИСНОВКИ

У ході бакалаврського дослідження вдалось дійти до наступних висновків.

Історіографія дослідження представлена роботами зарубіжних та українських науковців. Виходячи з характеру опрацьованих наукових досліджень їх доцільно поділити на три групи: 1) загальні роботи присвячені історії Англії XIX ст., Вікторіанській добі; 2) розробки культурологів, мовознавців та лінгвістів присвячені аналізу вікторіанської літератури; 3) дослідження присвячені окремим літературним творам, які розкривають особливості Вікторіанської доби та суспільства. Дискурс сучасної української історіографії свідчить, що досі немає комплексного дослідження, в якому б вікторіанський роман виступав предметом окремого історичного наукового дослідження.

Встановлено, що вікторіанський роман є важливим історичним джерелом, який надає багато інформації про соціальні, культурні та політичні аспекти історії Великої Британії за часів правління королеви Вікторії (1837–1901 рр.).

Література Вікторіанської епохи проливає світло на такі важливі теми, як індустріалізація, дитяча праця, гендерна і класова нерівність. Вона також забезпечує особливий погляд зсередини на труднощі, з якими зіткнулось суспільство.

Аналіз показав, що такі вікторіанські автори, як Чарльз Дікенс, Шарлотта Бронте, Вільям Теккереї, Редьярд Кіплінг та інші, використовували художню творчість, щоб відобразити реалії свого часу. Своїми творами вони активно впливали на громадську думку та сприяли проведенню соціальних реформ, наприклад як це зробив Дікенс у романі «Пригоди Олівера Твіста», піднявши питання робітничих будинків та жахливих умов проживання у них. Також цей твір піднімає дитяче питання, через головного героя Олівера, Дікенс показує всі тяготи життя сироти у цю епоху. Чарльз Дікенс відомий як діяч, який переймався різноманітними соціальними проблемами, займався благодійністю та відображав це у своїй творчості.

Твір Шарлотти Бронти «Джейн Ейр» також частково піднімає питання становища сиріт, адже авторка доволі детально зображує дитинство своєї головної героїні, що більшою мірою пройшло у благодійній школі-притулку. Також роман є безцінним джерелом інформації про соціальні процеси, що відбувалися у кінці першої половини XIX століття, особливо про зміни у становищі жінок.

Визначено, що образи жінок у вікторіанській літературі часто відображали їхнє реальне становище в суспільстві. Більшість англійського жіноцтва Вікторіанської доби була витіснена у приватну сферу життєдіяльності. Маючи значну кількість обов'язків, жінки користувались обмеженою кількістю прав. Адже вказаний період жінка перебувала у залежності від чоловіка або своїх родичів чоловічої статі. З одного боку у творах епохи можна зустріти ідеалізований образ жінки, як берегині домашнього вогнища, дружини, матері. З іншого боку, деякі авторки, як наприклад Шарлотта Бронте, показували жінок, які прагнуть до самодостатності та особистісного розвитку, що було революційним для того часу.

Також у творах цієї доби можна простежити виразні релігійні наративи, що дуже характерно для цього періоду. Персонажі постійно звертаються до Біблії, для аналізу своїх вчинків та подій.

В вікторіанському романі автори звертались до висвітлення політичних подій, які турбували тогочасне суспільство Великобританії: війни та колоніалізм.

Отже, вікторіанський роман є важливим історичним джерелом, який розкриває становище різних станів суспільства, повсякдення, культуру та зовнішню політику Великобританії часів правління королеви Вікторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анненкова О.С. Англійська література вікторіанської епохи. Курс лекцій: Навчальний посібник. Київ, 2016. 168 с.
2. Берко К.Г. Становище жінки у вікторіанському суспільстві за романами Шарлотти Бронте. *Україна у світовому історичному просторі*: зб. матеріалів Всеукр. наук.- практ. конф., м. Маріуполь, 20 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С.169-171.
3. Бесараб О. Жіночі образи творів Ш. Бронте: типологічний аспект. *Journal «Ukrainian sense»*. 2021. №1. С. 22-33.
4. Бойніцька О.С. Вікторіанці та псевдовікторіанці: трансформація вікторіанського наративу в романі М. Ніла "Англійські пасажери" *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. III(15), Issue: 68. С.43 – 46.
5. Бронте Ш. Джен Ейр: Роман / Пер. з англ. Д. Щербина: Харків. 2023. 727 с.
6. Гончаренко А.В., Сафонова Т.О. Велика Британія та еволюція колоніальної системи(кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2020. NoXXXV. С. 60-71.
7. Дидаренко О.А Образ Англо-Індійського суспільства Р. Кіплінга в контексті діалогу культур. Наукові праці: Серія «Філологія. Літературознавство» Том 141. № 128 (2010). С.30-35
8. Дікенс Ч. Пригоди Олівера Твіста: Роман / Пер. з англ. М. Пінчевський, Г.Пінчевська, Чекаль, О. Терех. Київ :Видавництво РМ, 2023. 656 с.
9. Залеток Н. В. Жінки вікторіанської епохи у шлюбно-сімейних відносинах.*Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 4. С. 84–89.
10. Історія Великобританії: навч. посібник для студ. факультету іноземної філології / уклад. І.І. Кривошея, О.В. Барвінок. КНТ, 2017. 206 с.

11. Комісаренко Т. М. Школи-пансіони для дівчаток в Англії. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Трансформації в українській освіті і наукових дослідженнях»*. Умань: ВІЗАВІ, 2017. С. 198-200.
12. Коваленко А.О. Зовнішній вигляд і побут героїв Вікторіанського роману як засіб вираження їх внутрішнього світу (за романом Ч. Діккенса «Пригоди Олівера Твіста». *Матеріали наукової конференції «Мова. Література і культура: Актуальні питання взаємодії та розвитку»*. Харків. 2021. С.31-37.
13. Коваль О.Г., Коваль Г.П. Становлення та розвиток руху суфражисток. Миколаїв 2020. 132 с.
14. Кравченко Т.В. Сім'я і сімейні цінності у Великій Британії: історія і сучасність *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(1). С. 299-309.
15. Михайлюк В.П., Муханова О.М. Відображення основ повсякденного життя англійців ХІХ ст. у художній літературі. *Історичні записки: Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 36. С. 254-260.
16. Мірошниченко, Ю. Соціальний розвиток англійського суспільства у сер. ХІХ - на поч. ХХ ст. *Міжнародний науковий вісник: зб. наук. пр.* / ред. кол. І.І. Вовканич (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2019. Вип. 1-2 (19-20). С. 245-255.
17. Некряч Т.Є., Чала Ю.П. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі. Монографія. К.: Кондор-Видавництво, 2013. 194 с.
18. Новосадська О. Б. Образ вікторіанської жінки у романі Мері Бреддон «Таємниця Леді Одлі». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог. 2016. Вип. 62. С. 255–257.
19. Остен Дж. Гордість і упередженність / пер. з англ. В. Горбатько. Харків, 2018. 350 с.
20. Остен Дж. Менсфілд-парк: роман. пер. з англ. Д. Радієнко Харків: Фоліо, 2018. 576 с.

21. Петренко О. Ю. Гендерна проблематика творів Дж. Остін «Гордість та упередження» та Ш. Бронте «Джен Ейр». Актуальні питання сучасної науки і освіти. 2014. С. 361-363.

22. Повісок Є. Релігія як основа світогляду людини в англійській романістиці XIX століття. *Мови та літератури у полікультурному суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (14 листопада 2014 р.). Маріуполь: МДУ, 2014. Частина 1. С. 73-75.

23. Рокаш О. М. Ред'ярд Кіплінг – співець мужності і сили людського духу: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський. 2004. 180 с.

24. Соколова А. Вікторіанська епоха крізь призму стилю Бідермайер. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку (напрям: мистецтвознавство)*. 2023. №44. С.118–124.

25. Теккерей, В. М. Ярмарок суєти: Роман без героя / Пер. з англ. О. Сенюк. К.: Вища Школа. Вид-во при КДУ, 1983. 622 с.

26. Турченко, В. Скромність у мовній картині світу Вікторіанської епохи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2014. № 78(1124) С. 47-51.

27. Фоміна О.В. Твори Редьярда Кіплінга як історичні джерела з трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби. *Грані*. 2013. №10. С. 159-163.

28. Чала Ю.П. Переклад культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби у паратексті драматичних творів. *Науковий вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. 2007 . 16 с

29. Чала Ю.П. Поведінкові моделі та мовленнєвий етикет вікторіанців. URL:

<https://www.chala.kiev.ua/%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%96/>

30. Чала Ю.П. Особливості відтворення культурно-маркованих знаків «нематеріального світу» вікторіанців в українських перекладах. *Збірник наукових праць*. Київ: Науковий вісник, 2007. 37 с.
31. Шахова К. Ч. Діккенс. *Зарубіжна література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6–7. С. 17–28.
32. Шептицька.Б Вікторіанська доба в романі Ш.Бронте «Джен Ейр» *Збірник матеріалів V міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. Вінниця. 2023 С. 380-382.
33. Шептицька.Б Вікторіанський роман як історичне джерело :сучасна українська історіографія *Збірник матеріалів VI міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. Вінниця. 2024 С.123-126
34. Шоу, Б. Пігмаліон / Пер. з англ. О. Мокровольського. / Тема. Громадсько-методичний журнал. К.: Київський громадський і освітньо-видавничий центр «Полікультурний світ», 1999. –No 4. – 128 с.
35. Calder J. The Victorian Home. London: Batsford, 1977. 238 p.
36. Cristina Richieri Griffin. Experiencing History and Encountering Fiction in Vanity Fair. *Victorian Studies*. 2016. Vol. 58. №. 3. 412 p.
37. Hammond M. Thackeray's Waterloo: History and War in Vanity Fair. *Literature & History*. 2002. Vol 11. №o.2. PP.19–38.
38. Klein V. The Emancipation of Women: Its Motives and Achievements. *Ideas and Beliefs of the Victorians: An Historic Revolution of the Victorian Age*. London: Sylvan Press, 1949. PP. 261-267.
39. Mehrabi K. Authority and Instability: Investigating Jane Austen's View of the Church and Clergy in Pride and Prejudice. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. 2022. Vol.5, no.6. P.85–90.
40. Mohd Tahir Amin Khan. . SOCIAL CLASSES IN VICTORIAN ERA. *International Journal of Advance Engineering and Research Development*. 2017. Vol.4, no.07 P.515-520

41. Said E.W. Culture and Imperialism / E. W. Said. – L. : Vintage, 1994. – 444 p
42. Shihada Isam M. Representation of the 'Other' in Charlotte Bronte's Jane Eyre (October 4, 2005). P.9
43. Zahir Adam Daff-Alla. The Impact of Society and Culture on Victorian Novels: Study on Charles Dickens's Hard Times Novel. *Journal of Linguistic and Literary Studies*. Vol.22. No. 4. PP.111-123.

ДОДАТКИ

Додаток А. 1

Alexandrina Victoria, портрет Франца Ксавера Вінтергальтера, 18591

¹Автор: Франц Ксавер Вінтергальтер - Royal Collection RCIN 405131, Суспільне надбання (Public Domain), <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=18262756>.

Додаток А.2

Портрет Роберта Стюарта, Томас Лоуренс 1809-1810 рр

